

Boerenperspectieven op water, land en lisdodde teelten

Janneke Sindram
Wetlands International

Boerenperspectieven op water, land en lisdodde

In gesprek met de boer

Dit stageverslag is geschreven als onderdeel van het project 'Veenpower' dat uitgevoerd wordt door Wetlands International.

Auteur

Janneke Sindram

Studieprogramma

MSc Biologie

Registratienummer

890816-763-070

Vak-code

PEN-70424

Begeleiders

Marcel Silvius	Wetlands International (eerste periode)
Arina Schrier	Wetlands International (tweede periode)
Juul Limpens	Wageningen Universiteit

Datum

Juli 2017

Foto voorkant: lisdoddeteelt
Front picture: cattail farming
Jeroen Geurts

Voorwoord

Een half jaar geleden leerde ik wat natte teelten zijn en waarom het een goed idee is. Land bedekt met deze nieuwe landbouwmethode kunnen wellicht bijdragen aan de oplossingen voor het bodemdalingsprobleem. Land dat nu gebruikt worden om melkvee op te laten grazen wordt over een paar jaar gebruikt voor allerlei natte teelten, waaronder lisdodde. “En wat vindt de boer hiervan?” vroeg ik. “Dat weten we niet zo goed,” was het antwoord.

Zo werd mijn stageonderzoek bij Wetlands International geboren. Ik wilde graag een concreet project doen, het liefste met andere mensen en dat is gelukt. Aan de gesprekken met de boeren heb ik veel inzicht, nieuwe kennis en mooie herinneringen overgehouden. Dit document is precies daar een verslag van. Verwacht tijdens het lezen dan ook een mix van inzicht, kennis en persoonlijke verhalen. Werken met boeren is en blijft uiteindelijk mensenwerk.

Het is geschreven om eenieder die interesse heeft in boeren vanuit een natte-teeltenperspectief inzicht te bieden in het leven van de boeren. De lezer leert meteen boer Jacob kennen en ziet wat voor hem belangrijk is in hoofdstuk 3. In de twee hoofdstukken daarna leert hij of zij steeds meer over verschillende boeren en hun perspectieven op allerlei zaken om uiteindelijk af te sluiten met hun blik op datgene waar het allemaal om draait: lisdoddeteelten.

Ik heb geleerd wat het is om sociaal onderzoek te doen en wat het is om in een organisatie als Wetlands International te werken. Daar ben ik dankbaar voor. Ik wil dan ook graag iedereen bedanken die dit project mede mogelijk heeft gemaakt. Allereerst Arina Schrier voor haar inzet voor Veenpower, haar enthousiasme voor mijn project, haar inzichten, adviezen en alle dingen die ze mij bewust of onbewust geleerd heeft. Bedankt ook voor de mogelijkheid dat ik ‘altijd kon appen’, het vertrouwen in mij en Veenpower en het doorgaan.

Ook wil ik graag Juul Limpens bedanken voor haar hulp en wijze raad toen ik even niet meer zag wat ik moest doen. Juul, ook bedankt voor de tip om Marcel Silvius te mailen. Met Marcel heb ik de eerste gesprekken gehad en hij heeft mij de eerste tijd begeleid. Ik wil hem bedanken voor de mogelijkheid bij Wetlands International stage te lopen en het mij in contact brengen met Veenpower. Ward bedankt voor je frisse kijk op alles, net op tijd en op de valreep van het einde. Tijdens het project ben ik verschillende mensen tegen gekomen die op hun wijze meer of minder bijgedragen eraan. Bedankt Christian, Jeroen en Renske, mijn vriendin die ook ‘lisdodde’ bleek te doen, van het Radboud, Frank en de anderen van het VIC, Jelle en de anderen van de Noardlike Fryske Wâlden, Danielle en Matthijs van Commonland en *last but not least* Cynthia.

Dit verslag had er niet gelegen als ik niet elke dag welkom was geweest op het kantoor in Ede waar ik een gedreven, optimistische werksfeer aantrof met collega’s die altijd wilden helpen en met wie ik altijd even kon kletsen. Jullie weten het misschien niet, maar alle verhalen, ervaringen en kleine adviesjes samen hebben mij veel geleerd over werken voor een NGO, de wereld, net-afgestudeerd-zijn en dat soort dingen. Dank Frank en Frank, Tom, Stephan, Merijn, Ward, Eef, Bas, Maria, Mira-Bai, Lammert, Pieter, Ildiko en alle anderen. Dank ook de andere stagiaires voor alle ‘stagiarmomentjes’ en met name Menno voor zijn advies over het verwerken van de resultaten.

Dit verslag had er ook niet gelegen als de boeren mij niet verwelkomd hadden op hun erf en in hun keuken. Ik had beloofd jullie anoniem te laten, dus ook hier noem ik geen namen. Bedankt.

Tot slot gaat voor hulp met het uittypen van de interviews mijn dank uit naar Bas en Frank, met name de laatste dank ik ook voor zijn steun te alle tijden.

Janneke Sindram

6 juli 2017

Summary

Background and research

The soil of extensive Dutch peatlands in the western and northern parts of the country is subsiding because of drainage. In other words, large parts of the soil surface are descending. The typical Dutch landscapes that are strongly linked to these peaty areas are well known for their cultural value, abundance of cattle, mills and wide, open character. Also, they are home to the much valued Lapwings, Godwits and other meadow birds.

This landscape is constructed to facilitate mostly dairy farming and intensive dairy farming requires drained soils. Due to this drainage however the soil subsides, mostly due to oxidation. The land subsidence averages 8 mm per year, but reaches 2 cm per year at the deepest drained locations. Carbon that was stocked in the peat oxides, transforms into CO₂ and escapes, water is withdrawn from wet nature areas and the costs related to land subsidence rise due to increased drainage and the maintenance of infrastructure and buildings. Born et al. estimates these latter costs at 17,1 to 21,5 billion Euro for urban areas and 1,2 million for rural until 2050. Furthermore, the risk of flooding increases due to subsidence in combination with the rising sea level and more water entering the area via Germany. Many other indirect and invisible costs stay hidden.

Paludiculture, or ‘wet farming’ is an alternative land use that cultivates crop species that are naturally adapted to wet circumstances. The groundwater table therefore varies between 0 and 20 cm below soil surface, which reduces considerably harmful oxidation and soil subsidence. Wetlands International hosts the project ‘Veenpower’ that aims to promote and facilitate the realization of paludiculture in the Dutch peatlands in order to reduce soil subsidence.

Dairy farmers form the largest group of landowners in the area and are therefore the most important stakeholders. They decide on the introduction of paludiculture on their terrain. Questions arise about their attitudes, positions and perspectives regarding paludiculture and about their motivations or reservations. To get an indication, an inventory was undertaken among ten different farmers in the two main peat regions of the Netherlands. The interview covered the related, broad themes ‘change’, ‘soil subsidence and groundwater tables’, ‘nature and landscape’ and ‘responsibility within the society’. This research only regards the cultivation of cattail and does not take into account the other possible paludiculture crops.

Based on the results 8 recommendations were developed.

Recommendation 1. Listen

Communication between people from different backgrounds can be challenging and difficult. Both parties use a different language and base their statements on different beliefs of the truth. For example, in the farmer’s eyes his land is not subsiding, whilst it is according to Veenpower. The farmer’s belief is based on his daily experience in the field, Veenpower’s on scientific information. Additionally, both might express the same phenomenon in different terms. The only way to deal with this is in conversation with farmers while listening well to them. Languages will be more comparable, the relation and trust will be encouraged, and the underlying beliefs of the farmer will become clear.

Most farmers are open to advise. But when they feel overlooked because their knowledge is not valued and others claim to know more about the land, they will not feel engaged.

- Listen to the farmers and search for common grounds that form the starting point of further conversation about cattail farming. Avoid discussions on what is truth or not but focus instead on putting in perspective the different beliefs (see 3.).
- Veenpower should prioritise listening, not informing.
- Use the term ‘wet farming’ (‘natte teelten’) or ‘cattail farming’ (lisdoddeteelten) and avoid ‘paludiculture’.

Recommendation 2. Cattail as new opportunity and for sustainable soil management

Motivation for cattail farming and problems of soil subsidence were not correlated. Thus the motivation for cattail farming was often different than the soil subsidence issue. The few farmers that encountered problems with soil subsidence and felt involved however were open to and interested in cattail farming. Yet some farmers encountered problems with soil subsidence but nevertheless felt not involved. For example because the land was not theirs and rented. Also, some cattail-oriented farmers were very unconcerned about soil subsidence. The conclusion is that constraints due to soil subsidence are a motivation for a small and select group, whilst a much larger group is interested. These interests are mainly born from a financial motivation.

Although finances might be the leading motivation for the farmer, it is wise for Veenpower to be open and transparent about its soil-related motivations. Subsidence prevention can be a positive side-effect of cattail farming for the farmer. Above that, it is important to know for the farmer where the motivation of Veenpower comes from. Transparency was often brought forward as important, though it is important not to talk in terms of problems (see 3.)

- Communicate about cattail farming as an opportunity for financial broadening or new chance for plots where soil subsidence is an urgent problem.
- Be open and transparent about the soil related motivations of Veenpower.

Recommendation 3. Do not talk in terms of problems

Farmers often have the impression that they get blamed for problems that are of a broader origin. Loss of biodiversity and deterioration of air and water quality are often mentioned. The farmers do not consider themselves to be the main cause of the problem or the problem might be broader and they are forced into a position, for example by low prices for their products. Nevertheless, they get the blame and they feel falsely accused.

Not all farmers believe in the use of paludiculture to prevent soil subsidence. Sometimes they bring causes for soil subsidence forward that are different than low groundwater tables. Some simply do not believe in the positive effects of cattail farming. In such cases it is advised to provide accessible information about the causes of soil subsidence without denying the truth of the farmer. The causes that they mention are often part of the problem, but need to be put in perspective.

- Do not talk in terms of problems. Farmers will react defensively or stop talking. Point out instead the new chances that cattail farmer can offer on wet plots or the opportunities for financial broadening when the farmer has no subsidence issues.
- Be open about the soil related motivations of Veenpower. Make knowledge about the different causes of soil subsidence easily accessible, for example via a website. Avoid overly scientific language, involve preferably farmers themselves.
- Use the term ‘sustainable soil management’
- For some farmers, the financial motivation will be the only motivation.

Recommendation 4. No banks or subsidies, instead: real purchasers

Farmers were not very positive about banks and the government, the involvement of these institutions does not automatically lead to better trust from the farmers. The government can be capricious and farmers are hesitant to count on it on the long term. They avoid long term subsidies. Only temporal subsidies to overcome the initial period are an option. Also, most farmers avoid additional debts at the bank. It however did not become clear whether farmers did or did not see a role for banks as investors in funds.

- Search companies that are willing to enter a purchase guarantee of raw cattail products.
- Focus on temporal subsidies only covering the initial period, but encouraging the farmer to be quickly independent.

Recommendation 5. Stimulate broad support

Many farmers are aware of their role within the larger society. They try to listen to what modern society expects from them. Animal friendly, local products and sustainability are examples. If soil subsidence is increasingly perceived by the ‘normal citizen’ or the society as problematic, it will be a motivation for farmers to cope with it. This will also have a positive effect on the image of the (individual) farmer.

- Search for channels that stay behind Veenpower, but also appeal to the ‘normal citizen’. Think about Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer or others.
- Encourage broad communication and bring people in contact with the idea and the cattail fields. Organize excursions, make information panels and walking trails through the fields.
- Indicate the sustainable soil management and the new opportunities that farmers get by it.

Recommendation 6. Think about meadow birds

The wettest fields are potentially suitable for both wet agriculture and meadow birds. Wetlands International supports both. Therefore, a well-grounded opinion about this potential conflict is needed. Think for example about a mosaic perspective. Not all wet fields are suitable for meadow birds, for example if there are high trees adjacent.

Much remains to be done on the management level. Many farmers witness the mismatch between meadow bird management and the real meadow birds. In the process of meadow bird management and the spatial planning of the region, a space for paludiculture might be found. Lobbying is required.

- Decide internally on a cattail perspective that includes considerations for meadow birds
- Speak with policy makers and region planners.

Recommendation 7. The farmers’ concern

Cattail farming as an agricultural activity affects predominantly farmers and for farmers their farming business is part of their identity. This includes their animals. Farmers showed a strong emotional connection to the farm, the animals and the land. This was in many cases much stronger than the financial concerns. The cattle and all linked emotions are the main concern of the farmer. Their choices are based on that, finances are inferior to it. Although Veenpower envisions a combination of both cattle and wet farming, the policy needs to give space to these emotional and feelings-based concerns, otherwise farmers will feel overlooked. Veenpower should be their ally, not their enemy.

- Include part of the farmer's concern in the policy strategy.

Recommendation 8. Focus on cattail in a broad sense

Before alternative, sustainable land use practices – of which cattail farming is one option – cover large areas, they need to enter the local culture. Most the farmers awaits the results of the pioneers before adapting. People need to get used to it, both farmers and local inhabitants and that takes time.

Paludicultural practices that are located on other places than Veenpower had initially planned, have their own value: via them cattail farming enters the culture and accustomates people to the idea. This includes cattail farming locations that do not reduce soil subsidence, for example along ditches. Also, with the first raw products, the market for it is developed.

- Encourage all cattail initiatives, also the ones that are less effective against soil subsidence.
- Be patient.

Expectations

Cattail farming as part of the broader set of 'wet crop cultures' is possible in the Netherlands. It however requires good communication and time before wet farming will become a large-scale practice. Nevertheless, every hectare of cattail or other 'wet farming' is a step in the direction of sustainable land use that reduces soil subsidence and greenhouse gas emission, and enhances biodiversity, and soil and water quality.

Although for some it might be less the case, still a large amount of the farmers will always perceive their cattle as part of their identity and their main task. They have chosen for this and identify themselves with it. That drives them more than the financial motives behind cattail or cattle. Cattail farming will for most farmers be no more than a secondary income.

Both Veenpower and the farmers envision a mosaic landscape where cattail farming can find a place. This will significantly change the landscapes and also the nature that finds its place in these landscapes. For example, at cattail fields, the meadow birds are excluded but other wildlife might find a place. Per location a choice needs to be made: cattail or meadow birds.

Samenvatting

De bodem in de Nederlandse veenweidegebieden daalt als gevolg van de ontwatering ten behoeve van de melkveehouderij. De gemiddelde daling bedraagt 8 mm per jaar, met uitschieters tot 2 cm in diep ontwaterde gebieden. De gevolgen van de dalende bodem blijken in toenemende mate problematisch omdat de maatschappelijke kosten hieraan gebonden zijn stijgen, de drooggelegde veengronden oxideren waarbij veel CO₂ vrijkomt en deze ongewenst water onttrekken aan natuurgebieden. Bovendien stijgt met toenemende bodemdaling het risico op overstromingen. Paludicultuur, of ‘natte teelten’, is een alternatief landgebruik waarbij de grondwaterstand 0-20 cm onder het maaiveld staat en gewassen geteeld worden die daar van nature op aangepast zijn.

Om de bodemdaling tegen te gaan richt Wetlands International zich door middel van het project ‘Veenpower’ op alternatief landgebruik waarbij de grondwaterspiegel omhoog wordt gezet. De stimulatie, facilitering en ondersteuning van natte teelten zijn hier onderdeel van. Deze studie richt zich uitsluitend op het gewas lisdodde (*Typha latifolia*).

Boeren in het veenweidegebied zijn als landeigenaren een zeer belangrijke groep stakeholders. Zij zullen uiteindelijk al dan niet voor natte teelten, zoals lisdodde, kiezen. De vraag is echter wat de houding van boeren ten opzichte van bijvoorbeeld lisdoddeteelten is en wat de motivaties en belemmeringen hiervoor zijn. Dit is geïnventariseerd aan de hand van tien interviews.

De belangrijkste conclusies en aanbevelingen zijn:

1. Communicatie tussen partijen met verschillende achtergronden is vaak lastig. Geef de boer een luisterend oor en ga niet in discussie over wat waar is en wat niet. Vermijd abstracte taal en gebruik ‘natte teelten’ of ‘lisdoddeteelten’ in plaats van ‘paludicultuur’.
2. Motivatie voor lisdoddeteelten en betrokkenheid bij bodemdaling bleken niet sterk gecorreleerd. Communiceer in eerste instantie lisdoddeteelten als nieuwe kans voor problematische percelen waarbij duurzaam bodembeheer een bijkomend voordeel is. Als de boer geen problemen met bodemdaling zegt te hebben, zet dan in op financiële verbreding.
3. Boeren hebben vaak de ervaring dat zij de schuld krijgen van problemen die breder spelen en dat stuit ze tegen de borst. Spreek daarom niet in termen van problemen, maar verhul ook niet de bodem-gerelateerde motivatie van Veenpower, wees eerlijk.
4. Boeren bleken niet uitgesproken positief over banken en de overheid, het betrekken van deze instanties leidt niet zonder meer tot meer vertrouwen van de boeren. Vermijd de noodzaak voor de boer om te lenen bij de bank en vermijd langdurige subsidies van de overheid. Startsubsidies om de schakelperiode te overbruggen zijn wel mogelijk.
5. Veel boeren zijn bewust bezig met hun rol in de maatschappij als geheel. Focus ook op de gewone burger en moedig brede communicatie aan. Bijvoorbeeld via natuurorganisaties waar burgers veel bij betrokken zijn (NM, SBB), en communiceer over lisdoddeteelten door de pilots publieke aandacht te geven. Wijs op duurzaam bodembeheer en de nieuwe kansen.
6. Lisdoddeteelten en weidevogels concurreren in theorie over de natste percelen, terwijl Wetlands International beide ondersteunt. Beslis intern over een lisdoddeperspectief waarin ook weidevogels op zijn genomen. Bediscuteer met gebiedsplanners en beleidsmakers voor weidevogels de mogelijkheden van lisdoddeteelten zodat er in het beleidsplan plek voor is.
7. De koeien en het land vormen voor een groot deel de identiteit van veel boeren. Dit is hun grootste belang. Neem daarom dit belang mee in de beleidsstrategie.
8. Alvorens natte teelten een groot (aaneengesloten) gebied beslaan in de vorm van een mozaïek aan verschillende gewassen, zullen ze eerst hun intrede moeten doen in de cultuur. Moedig daarom alle natte teelten en lisdodde initiatieven aan, ook degene waar Veenpower in eerste instantie minder enthousiast over is.

Inhoudsopgave

Voorwoord	iii
Summary	iv
Samenvatting.....	viii
Inhoudsopgave	ix
1. Introductie.....	1
1.1. Beknopte geschiedenis	1
1.2. Huidige situatie.....	2
1.3. Veenpower.....	4
1.4. Probleemstelling & onderzoeksvragen	5
2. Materiaal en methode	6
2.1. Focusgebieden van Veenpower.....	6
2.2. Gebruikte thema's	7
2.3. Verzamelen en analyse van de data.....	8
3. Contextbeschrijving: Door de ogen van de boer	9
4. Resultaten I: Een range aan boeren.....	12
4.1. Algemeen	15
4.2. Verandering	15
4.3. Bodemdaling.....	17
4.4. Natuur en omgeving.....	18
4.5. Maatschappelijke verantwoordelijkheid.....	20
4.6. Sociale norm.....	22
4.7. Wetenschap.....	22
4.8. Concluderend	23
5. Resultaten II: De weg naar natte teelten.....	23
5.1. De pro's en de cons.....	24
5.2. Verwachtingen.....	28
5.3. De beoogde rol van Veenpower.....	29
5.4. Concluderend	30
6. Conclusies en aanbevelingen	30
7. Discussie.....	33
Woordenlijst.....	36
Literatuur	38
Appendix 1	39

1. Introductie

Ik wandel met boer Jacob de keuken uit het erf op. Mijn oog valt op een piepkleine, trap-aangedreven plastic trekker die duidelijk van de volgende generatie is en slordig geparkeerd staat op het glooiende erf. Ik stel me voor hoe de kleine van de hellinkjes af roetsjt die ontstaan zijn doordat de bodem het gewicht van het erf en de grote trekkers niet overal even goed heeft kunnen weerstaan. De vraag of bodemdaling hier aan de orde is, is in één klap overbodig geworden.

Uitgestrekte laagveengebieden bepalen het landschap van de Nederlandse veenweidegebieden, waar weilanden, koeien en molens de boventoon voeren. Dit karakteristieke landschap, dat door ontginning sinds de Middeleeuwen is ontstaan, is onderdeel geworden van de Nederlandse cultuur en wordt door velen gewaardeerd. Na een periode van vruchtbare akkerbouw, zijn de veenweiden dankzij hun natte karakter tegenwoordig met name in gebruik voor melkveehouderij. De ontwatering die hiervoor nodig is, blijkt niet duurzaam te zijn en te leiden tot bodemdaling. De urgentie om te zoeken naar oplossingen wordt steeds groter.

Bodemdaling speelt zowel in het Westelijk als Noordelijk Veenweidegebied. Het Westelijk Veenweidegebied strekt zich grofweg uit tussen Utrecht, Den Haag en Amsterdam en het Noordelijke Veenweidegebied wordt gevonden in Friesland en Groningen. Zij maken het leeuwendeel uit van het totale oppervlak aan laagveen in Nederland, dat ongeveer 9 procent van het grondgebied beslaat (van den Born, 2016).

1.1. Beknopte geschiedenis

De veenweidegebieden zijn ontstaan door het in cultuur brengen, afgraven en ontwateren van de oorspronkelijke veenpakketten in het westen en noorden van Nederland. Deze oorspronkelijke veenpakketten zijn 8000 tot 5000 jaar geleden ontstaan op de uitgestrekte kustvlakten. In eerste instantie ontwikkelde zich laagveen, dat niet boven de grondwaterspiegel uit kwam, daar bovenop kon zich hoogveen gaan ontwikkelen, dat enkele meters boven NAP uit kon stijgen. Rond de 10de eeuw na Chr. begon het op grote schaal in cultuur brengen van de venen. Door hun hoge ligging konden ze vrij gemakkelijk ontwaterd worden. Onder invloed van de morfologie van het landschap en bestuurlijke invloeden ontstonden zeer lange, smalle stroken land, de kavels, waar akkerbouw op plaatsvond. Deze typische lange kavels van soms meer dan een kilometer lang, slechts honderd meter breed meer dan 1000 jaar oud zijn nog steeds in het landschap terug te vinden (Jongmans, 2013).

Aanvankelijk ontstonden door ontginning en ontwatering en dankzij het rijke en venige karakter van de bodem zeer vruchtbare landbouwgebieden. De veenbodem die door de ontwatering boven de grondwaterspiegel kwam te liggen, daalde echter als reactie op de ontwatering zelf, door inklinking van de slappe bodem en als gevolg van oxidatie – een chemisch proces waarbij in dit geval veen verdwijnt en koolstofdioxide ontstaat (van den Born, 2016). Tegen de 16de eeuw was het veen te nat geworden door klink en oxidatie en moest met overschakelen op grasland en veehouderij (Jongmans, 2013).

Lange tijd kon er dieper ontwaterd worden als reactie op de bodemdaling, tegen de tijd dat het land onder de zeespiegel kwam te liggen begon men met het bemalen van de polders. Dat zorgde voor droge polders, maar ook voor voortzettende bodemdaling. Effectievere bemaling zorgde dan ook voor sterkere maaiveldaling (Jongmans, 2013). Met name in het Westelijk Veenweidegebied zijn zo grote delen tot enkele meters onder zeeniveau komen te liggen.

Tot aan de dag van vandaag zet de ontwatering en de daling van het grootste deel van het laagveen door en staat het resterende veen onder druk. Met name in de Westelijke Veenweidegebieden is de bodem inmiddels sterk gedaald. De grondwaterstanden worden daar ook relatief hoog gehouden, ten opzichte van het noordelijk gebied. De Noordelijke Veenweidegebieden kennen deze beleidsmaatregel die hoge grondwaterstanden voorschrijft nog niet zo sterk. Het land zakt daar op het moment dan ook sneller. Dit heeft in beide gebieden inmiddels tot een reeks aan problemen geleid, onder anderen voor de Waterschappen en de landbouw zelf. De bodem onder bebouwde gebieden daalt door belasting van bebouwing en infrastructuur (van den Born, 2016).

1.2. Huidige situatie

Zonder een woord te zeggen loop ik met Jacob naar achteren, langs de kleine trekker, langs keurig geparkeerde grote trekkers, langs de melkkamer, waar een weeïge geur uit ontsnapt en langs het pas ingekuilde gras. De geur van gras, voer en mest nemen het over en Jacob zegt: “Daar, dat zijn mijn koeien. Tot die hoge bomen daar is van mij, langs de molen, bijna tot aan die boerderij.” Samen kijken we naar het groene gras en het platteland dat uiterst langzaam naar beneden zakt. “Van sommige stukken kan ik bijna geen inkomsten meer halen, dan wordt het omgezet in natuur.”

Het maaiveld daalt bij benadering 8 mm per jaar, maar in dieper ontwaterde gebieden – met name de Noordelijke Veenweiden – kan dit enkele centimeters zijn. Het ontwateren van veen is sterk verweven met de melkveehouderij. De huidige, conventionele methodes vereisen een lage grondwaterstand om zware machines te kunnen dragen, om vertrapping door vee te voorkomen en om de grasopbrengst hoog te houden. De grondwaterstanden worden kunstmatig laag gehouden, waardoor meer oxidatie plaats vindt en de bodem verder daalt. Omdat vervolgens de grondwaterstanden weer lager worden gezet, wordt het proces van drainage en bodemdaling in stand gehouden (peilindexatie)(van den Born, 2016).

Met dit proces van oxidatie en bodemdaling worden drie problemen geassocieerd: 1) De landverzakking zelf leidt tot kosten door schade aan onder meer infrastructuur, bebouwing, riolering en bemaling; 2) de afbraak van veen heeft klimatologische consequenties: grote hoeveelheden koolstofdioxide komen vrij bij oxidatie en dragen bij aan de opwarming van de aarde; en 3) het leidt tot ongewenst waterverlies in aangrenzende natuurgebieden doordat het grondwater uit deze gebieden weg zijgt naar de lager gelegen landbouwgebieden, waar het vervolgens uitgepompt wordt. Dit heeft negatieve effecten op de natuur en daarmee op de biodiversiteit. (van den Born, 2016) Doordat het land steeds lager komt te liggen ten opzichte van de zee, nemen ook de risico's op overstromingen toe. Niet al deze problemen zijn makkelijk in kaart te brengen. De indirecte kosten bijvoorbeeld zijn vaak lastig in te schatten en blijven verborgen. Desalniettemin geeft de beleidsstudie ‘Dalende bodems, stijgende kosten’ (van den Born, 2016) een goed overzicht van de recente kostenschattingen voor het Nederlandse veengebied.

Aan de continue drainage zelf zijn kosten verbonden. Hieronder is zijn de belangrijkste kosten beschreven zoals die naar voren komen in de beleidsstudie Born et al.. Directe kosten bedragen het leegpompen van de polder, maar deze zijn niet bijzonder groot: tot 2050 zo'n 200 miljoen euro (van den Born, 2016).

De meest prominente schade van bodemdaling betreft schade aan infrastructuur en funderingen voor gebouwen, dit levert tevens goed zichtbare kosten op. De kosten in alleen het stedelijke gebied tot 2050 worden door Born et al. geraamd op 1,7 tot 5,2 miljard euro als gevolg van schade aan infrastructuur en op 16 miljard voor funderingsherstelkosten. Voor het landelijk gebied schat de studie lagere kosten in: maximaal 1 miljard voor infrastructuur- en funderingskosten samen, plus de eerder genoemde 200 miljoen voor waterbeheer. De studie voegt eraan toe dat bij de planning

van nieuwbouw rekening gehouden moet worden met bodemdaling: doe dit alleen op plekken met lage investerings- en onderhoudskosten op de lange termijn.

Hoewel deze kosten in het landelijk gebied slechts een fractie zijn vergelijken met de stedelijke gebieden, mogen de economische effecten van bodemdaling niet onderschat worden. De bodemdaling betekent voor de boeren, veelal melkveehouders, en de lokale waterschappen een uitdaging waar op termijn een oplossing voor gevonden moet worden. Om de bodemdaling te remmen of te stoppen, komen ook zij voor keuzes te staan. Op veel plaatsen is de situatie nog niet onhoudbaar, maar de bodemdaling zal vroeg of laat ook in het boerenbedrijf gevoeld worden. De conventionele veehouderij loopt dan kans niet langer winstgevend te zijn. Dit kan voorkomen wanneer bijvoorbeeld drainage niet langer mogelijk is door het opkomen van (zilte) kwel, of te hoge pompkosten. In dit laatste geval, wanneer de kosten van het ontwateren niet meer opwegen tegen de baten van de gebruiksfuncties, wordt gesproken over zogenaamde 'knikpuntgebieden'. Dat zijn gebieden waar de kosten van het watersysteem en het leegpompen van de polder niet meer opwegen tegen de baten van het boerenbedrijf. Met andere woorden: leegpompen wordt te duur om de boeren in de polder nog van lage grondwaterstanden te blijven voorzien (A. Schrier, persoonlijke communicatie, maart 2017).

Een complicerende factor is het feit dat de verschillende typen landgebruik in het veenweidegebied verschillende grondwaterstanden vereisen. Natuurgebieden bijvoorbeeld hebben hoge grondwaterstanden nodig, terwijl conventionele melkveehouderij diepe standen (60 cm of meer) vereist. Dat biedt een verbeterde draagkracht voor machines waardoor makkelijker gemaaid en gemest kan worden, bovendien leidt het tot minder vertrappingsschade (van den Born, 2016).

Broeikasgasemissies vormen een andere bron van kosten verbonden aan de veenontwatering. Pogingen deze kosten in geld-termijn om te zetten zijn vooralsnog niet effectief. Het prijskaartje dat via emissierechten aan CO₂-uitstoot is gehangen is nog zo laag, dat het feitelijk geen invloed op de markt heeft (Brink, 2014). Toch staat het voorkómen van koolstofdioxide-uitstoot hoog op de nationale en internationale politieke agenda (OECD/IEA, 2016).

Het peilindexatie-beleid zoals dat nu op veel plaatsen gevoerd wordt, waarbij het peil telkens verlaagd wordt in reactie op bodemdaling zal op de lange termijn in toenemende mate onhoudbaar worden. De ontwaterde veenbodems zullen blijven dalen. Voor de emissies uit de landbouwgronden leidt dit tot ongeveer 4 miljoen ton CO₂ per jaar, gelijk aan ongeveer 2% van de jaarlijkse Nederlandse broeikasgasemissies (van den Born, 2016). Toch is continueren op veel plaatsen een feit. Dit vraagt om alternatief landbeheer, dat in veel gevallen samen zou moeten gaan met alternatief landgebruik, inclusief alternatieve economische en agrarische modellen.

Verschiedende oplossingen worden naar voren gebracht in Born et al..

1. Peilfixatie: Bij deze maatregel worden de grondwaterpeilen gefixeerd zodat het peil het hele jaar gelijk staat en ook in de toekomst niet lager gezet kan worden. Dit betekent dat de landen steeds verder zullen vernatten en deze maatregel past daarom bij meer extensieve veehouderij. Toepassing van deze maatregel in alle veengebieden leidt tot een reductie van ongeveer 1 miljoen ton CO₂ per jaar.
2. Onderwaterdrainage: het peil wordt in de zomer zodanig ingesteld dat de percelen relatief nat blijven en oxidatie sterk gereduceerd wordt. Hiermee wordt bodemdaling voor een deel voorkomen. Deze maatregel sluit echter geen peilindexatie uit op de langere termijn. Deze maatregel past bij een intensievere veehouderij.
3. Ander landgebruik: dit kan zowel betekenen dat de onproductieve landen omgezet worden naar natuur, als de introductie van paludiculturen (van den Born, 2016), zie daarvoor de volgende paragraaf.

1.3. Veenpower

Veenpower is een initiatief van Wetlands International dat zich ten doel heeft gesteld paludicultuur zo veel mogelijk te ontwikkelen. Paludicultuur is een vorm van duurzaam landgebruik op veen waar een economische rendabiliteit aan hangt en wat goed kan samengaan met ‘natuur’ maar ook met melkveehouderij. Zoals aangegeven in het projectvoorstel (Wetlands International, 2016) beoogt Veenpower:

1. De ontwikkeling en het opzetten van een duurzame, veerkrachtige en winstgevende bio-economie op de lange termijn en het sluiten van ketens. Waar mogelijk lokaal georiënteerd.
2. Het tegengaan van bodemdaling en het reduceren van broeikasgasemissies in de veenweiden door de vernatting van venen en de implementatie van paludiculturen binnen of naast de bestaande (melk)veehouderij.
3. Behoud en versterking van de biodiversiteit en kwaliteit van de leefomgeving.

Veenpower doet dit door zo veel mogelijk te faciliteren en te ondersteunen, door contact te houden en kennis te delen met het netwerk van wetenschappers, onderzoeksinstituten, afnemers, banken, boeren, waterschappen, overheden en andere stakeholders. Veenpower heeft als doel dat informatie toegankelijk is voor degenen die het nodig hebben en heeft dus als taak goed te communiceren. Ook probeert zij de grote financiële risico's voor een groot deel weg te nemen. Dat kan door economische modellen waar Veenpower aan mee ontwikkeld. Het bundelen van krachten en oprichten van een sterk stakeholder-samenwerkingsverband is hierbij van belang (Wetlands International, 2016).

Het streven is een duurzame, veerkrachtige, winstgevende en lokale bio-economie die bodemdaling en broeikasgasemissies tegengaat. Tegelijkertijd is het doel om de biodiversiteit en de kwaliteit van de omgeving een impuls te geven. Hierbij richt Veenpower zich uitsluitend op paludicultuur (Wetlands International, 2016).

Paludicultuur, of natte teelten, is een vorm van duurzame cultiveren van natte gebieden en percelen. Het behouden van grondwaterstanden op maximaal 20 cm onder het maaiveld en de cultivering van gewassen die van nature aangepast zijn aan zulke natte omstandigheden. Een overgang van conventionele landbouw naar paludicultuur reduceert of stopt broeikasgasemissie en de bodemdaling, inclusief bijkomende kosten. Daarnaast stimuleert het bepaalde vormen van natuurbehoud en verschillende ecosysteemdiensten (Wichtman, 2007). Vanuit economisch perspectief staat succesvolle paludicultuur de lokale economie toe om minder eenzijdig op de opbrengsten van de melkveehouderij te steunen.

Toch is een omslag naar, of, op minder grote schaal, de introductie van paludicultuur niet makkelijk verwezenlijkt. Het vereist kennis over de teeltmethode, over de impact in het gebied, zowel positief als negatief en het vereist een startstrategie, waarbij economische modellen een belangrijke rol spelen. Om in deze vereisten te voorzien is Veenpower met onder andere de Radboud Universiteit en de Rabobank een samenwerking aangegaan. De Radboud Universiteit doet onderzoek naar de techniek om lisdodde de telen en de effecten op bijvoorbeeld gaswisselingsprocessen. Praktische kennis wordt gewonnen door verschillende pilotstudies en experimenten. In samenwerking met de Rabobank worden modellen opgezet die initiatie van paludicultuur financieel vergemakkelijken. Een consortium is opgericht om verschillende partijen die hier niet genoemd zijn bij elkaar te brengen. Merk op dat Rabobank geen partner is van het consortium.

Daarnaast spelen allerlei sociale aspecten een rol. De keus om al dan niet paludicultuur in te voeren in het bedrijf is uiteindelijk de keus van de landeigenaar, vaak een boer. Naast de boer spelen ook lokale bewoners een rol. Zij blijken steeds vaker in staat om (landschappelijke) beslissingen en veranderingen waar zij niet achter staan zodanig te frustreren dat het niet door gaat (Deliège, 2014).

Ondersteuning van de lokale bevolking en de boeren is daarom essentieel. Een omschakeling – gedeeltelijk of geheel – naar natte teelten leidt tot significante veranderingen in het boerenbedrijf. Een gedeeltelijke shift betekent dat er minder weilanden beschikbaar zijn voor begrazing maar in plaats daarvan gewassen bevatten zoals grote lisdodde (*Typha latifolia*), cranberry (*Vaccinium macrocarpon*) of riet (*Phragmites australis*). Dit zou tot een reductie van het aantal koeien kunnen leiden. Voor hun inkomen zijn boeren dan gedeeltelijk afhankelijk van de paludicultuur. De markt voor producten afkomstig van paludicultuur is in ontwikkeling en op dit moment nog klein. Inkomen van paludicultuur is dus nog onzeker en riskant. Daarnaast zal de structuur van de organisatie van het boerenbedrijf ook aangepast moeten worden, denk hierbij aan machines en gereedschap. Kortom, zo'n shift betekent dat de boer enkele stappen moet nemen. De precieze problemen waar boeren tegenaan zullen lopen zijn echter nog niet goed in beeld gebracht, net zomin als hun houding tegenover paludicultuur.

Boeren ervaren vaak een sterke hechting aan het land. Vaak wordt de grond al generatie op generatie doorgegeven en zorgt de familie er al lange tijd voor. Elke ingrijpende verandering, hoe voordelig in potentie en op papier, betekent een interruptie in de manier van leven en landbewerking. Dit kan zowel positief als negatief uitpakken, maar de verwachtingen liggen richting dat laatste. Emoties, liefde voor het land, ideeën over de correcte manier van boeren en verwachtingen van de familie kunnen bewust of onbewust instaan tussen de intenties van Veenpower en de eigenlijke implementatie.

Begrip van de positie van de boer is daarom essentieel. Vragen over hun visies, opinies, perspectieven en overtuigingen moeten beantwoord worden om inzicht te creëren in de verschillende houdingen tegenover paludicultuur. Deze houdingen zijn op hun beurt belangrijk voor Veenpower omdat ze de link zijn tussen idee en uitvoering.

Deze studie geeft aan de hand van een kwalitatief onderzoek bij verschillende boeren inzicht in hun posities.

Mensen van buiten begrijpen niet hoe het is om boer te zijn. Er zijn te veel vooroordelen en er is te weinig begrip van hoe het hier gaat. Er worden soms onmogelijke dingen verwacht terwijl Jacob echt wel zijn best probeert te doen. Iedereen vindt dat het anders moet maar in de supermarkt koopt iedereen de goedkoopste melk.

1.4. Probleemstelling & onderzoeksvragen

Hoe economisch en ecologisch voordeling paludicultuur ook mag zijn, de mogelijkheid bestaat dat er een kloof bestaat tussen de houdingen van de boer en de doelen van Veenpower. Het doel van deze studie is om deze kloof te onderzoeken, inzicht te geven in de overeenkomsten en verschillen en uiteindelijk aanbevelingen te doen.

Met dit onderzoek wordt beoogd inzicht te krijgen in de verschillende manieren waarop Nederlandse veenweide-boeren aankijken tegen paludicultuur en hoe hier door de professionals, zoals van project Veenpower, het best mee omgegaan kan worden. Daarbij is geprobeerd antwoord te geven op deze vraag:

“Wat zijn de posities, perspectieven en overtuigingen van boeren in de Nederlandse Veenweidegebieden ten opzichte van lisdoddeteelt en andere paludiculturen en wat voor mogelijkheden en kansen biedt dit voor de ontwikkeling van paludicultuur?”

Daarbij gaven de volgende deelvragen sturing:

1. Welke perspectieven met betrekking op verandering, natuur en verantwoordelijkheid ten opzichte van de maatschappij schuiven boeren naar voren?
 - a. Hoe begrijpen boeren de situatie rond bodemdaling en hoe kijken zij hier tegenaan?

- b. Hoe kijken boeren aan tegen de natuur en landschap?
 - c. Hoe positioneren boeren zich ten opzichte van de rest van de maatschappij?
2. Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er tussen de ideeën van boeren en Veenpower rondom natte teelten en hoe kunnen de verschillen zo veel mogelijk overbrugd worden ten behoeve van de communicatie en samenwerking?
- a. Welke aarzelingen en motivaties spelen een rol bij boeren in de besluitvorming?
 - b. Welke problemen, behoeften en vragen spelen bij boeren die in de oriëntatiefase zijn of al participeren in pilots?
 - c. Welke ondersteuning hebben zij nodig en hoe kan dit gerealiseerd worden?

2. Materiaal en methode

2.1. Focusgebieden van Veenpower

Een transformatie in landgebruik van intensieve veehouderij naar paludicultuur brengt allerlei verschillende stakeholders met zich mee. Met name de landeigenaren zijn belangrijk omdat zij uiteindelijk de beslissing maken.

Drie verschillende type focusgebieden worden onderscheiden door Veenpower en de motieven voor paludicultuur verschillen tussen hen. Ten eerste zijn er de reeds genoemde knikpuntgebieden: gebieden die lijden onder teruglopende financiële opbrengsten door onbeheersbare watersystemen. Dat leidt tot in toenemende mate lastige situaties voor boeren die afhankelijk zijn van de opbrengst. Paludicultuur kan in deze gevallen een winstgevend alternatief en een nieuwe economische impuls bieden. Als tweede categorie worden bufferzones herkend waar paludicultuur een invulling kan zijn van de overgang van gebieden met hoge grondwaterstand naar gebieden met een lage grondwaterstand. Dit betreft voornamelijk een ring rond natte natuurgebieden en urbane gebieden die last hebben van verzakkingen. De derde categorie speelt in op het plan ‘ruimte voor de rivier’: dit plan is ontwikkeld om meer ruimte te bieden aan rivieren zodat zij de verwachte toename in hoeveelheden water vanuit Duitsland in het Nederlandse rivierensysteem op kunnen vangen. Dit plan vraagt om waterbergingsgebieden. De veengronden die in en om deze gebieden liggen zullen dan nat zijn voor langere perioden en dat hindert het telen van gangbare teelten en het beweiden van vee. Paludicultuur kan in deze gebieden een uitkomst bieden.

Elk van de drie type gebieden behoort tot een eigen categorie landeigenaren. Knikpuntgebieden zijn met name in beheer van veehouders. Zij hebben dit land in eigendom of pachten het, in dat geval is het land van iemand anders. Landeigenaren van bufferzones zijn ook vaak boeren, maar minder specifiek melkveehouders, soms is dit land ook in eigendom van Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer. Het verbouwen van verschillende gewassen en het gebruik als hooiland komt veel voor. Een gedeelte van dit land is ook aangewezen als agrarische natuur en moet aldus beheerd worden. De waterbergingsgebieden zijn in eigendom van een variëteit aan eigenaren, ieder met verschillende belangen en perspectieven.

Tot slot kan nog een vierde categorie herkend worden, de pioniers of ‘innovatieveling’. Dit betreft landeigenaren die van zichzelf interesse hebben in nieuwe technologieën en innovaties. Zij zijn geïnteresseerd en enthousiast wat betreft experimenten. Zie tabel 1 voor een overzicht van de vier categorieën.

Strikt genomen omvat paludicultuur allerlei verschillende soorten gewassen die goed gedijen bij hoge grondwaterstanden. Voor dit onderzoek is er echter voor gekozen om alleen op lisdodde te focussen aangezien deze teelt binnen het netwerk van Wetlands International het verste ontwikkeld is en omdat er relatief veel over bekend is.

Tabel 1: Overzicht van de verschillende focusgebieden, hun eigenaren en de motivatie om over natte teelten na te denken.

Focusgebied	Motivatie	Landeigenaar
1. Knikpuntgebieden	Teruglopende economische opbrengsten	Voornamelijk melkveehouders
2. Bufferzones	Hoge grondwaterstanden vereist maar grenzend aan gedraineerde landbouwgebieden	Akkerbouwers (incl. hooi), agrarische-natuurbeheerders
3. Waterbergingsgebieden	Natte condities	Verskillend
4. Gebied van 'pioniers'	Innovatieve karakter van landeigenaar	Verskillend, maar met name boeren

2.2. Gebruikte thema's

Om inzicht te krijgen in de houding van boeren ten opzichte van eventuele lisdoddeteelten, is het belangrijk een breed begrip te ontwikkelen van de manier waarop zij tegen een aantal thema's aankijken. Daarom zijn hun posities, perspectieven en overtuigingen ten opzichte van verschillende samenhangende thema's onderzocht. Op de achtergrond speelt hierbij de sociologische methode van 'frames' en 'framing' een rol (Buijs, 2009; Gray, 2003; Hanke, 2002; van Bommel, 2006). Om de leesbaarheid van dit onderzoek te vergroten, is er echter voor gekozen om te spreken over thema's die verschillend door mensen geïnterpreteerd worden. De volgende hoofdthema's zijn leidend in het onderzoek:

1. Natuur & omgeving: Melkveehouderij op de vlakke veenweiden is een gewaardeerde karakteristiek van de lokale en Nederlandse cultuur geworden die het landschap voor een groot deel definieert, maar ook ruimte geeft aan natuur. Landschap, natuur en het boerenbedrijf gaan hand in hand hierin. De vraag is echter wat verschillende boeren begrijpen als natuur, hoe belangrijk zij het landschap vinden en hun verantwoordelijkheden ten opzichte hiervan.
2. Grondwaterstand & bodemdaling: De theoretische motivatie achter paludicultuur is een alternatief en duurzaam grondwaterbeleid om bodemdaling tegen te gaan. De vraag is echter hoe boeren hier tegenaan kijken en in hoeverre zij de samenhang tussen grondwaterstanden en bodemdaling herkennen, of misschien andere oorzaken zien. Het doel is ook inzicht te krijgen in de manier waarop gebruikte taal een rol speelt bij het benoemen en beschrijven van de problematiek en de mogelijke reactie hierop bij andere partijen.
3. Maatschappelijke verantwoordelijkheid: Boeren vervullen een onmisbare rol in het veenweidegebied: zij 'maken' en verzorgen het landschap en zorgen voor voedselvoorziening. Van alle kanten worden zij bekeken door de politiek en maatschappij die hier in toenemende mate iets over te zeggen hebben. De vraag is hoe zij zelf hun maatschappelijke verantwoordelijkheden ervaren.

Voor deze thema's is gekozen omdat ze tezamen een brede achtergrond schetsen waarin begrepen kan worden waarom boeren op een bepaalde manier tegen lisdoddeteelten aankijken. Ze zijn gebaseerd op literatuur, de expertise van *peer experts* en de interesse van Wetlands International.

Om de onderzoeksvragen volledig te kunnen beantwoorden is ook gekeken naar veranderingen op het boerenbedrijf en hoe veranderingen spelen binnen de sociale kring van de boer (sociale norm), daarbij is gesproken over de reactie van anderen op het idee lisdodde te gaan telen. Het onderwerp sociale norm is minder diep aan bod gekomen dan de hoofdthema's, maar toch wordt het in hoofdstuk 4 apart besproken. Het onderwerp 'verandering' daarentegen bleek zo belangrijk, dat besloten is daar ook een aparte analyse voor op te nemen.

De onderwerpen 'wetenschap', 'financiën' en 'eigen identiteit' zijn ook aan de orde gekomen in het interview, alhoewel er geen directe vragen naar de 'eigen identiteit' waren. Dit onderwerp is bij het

beantwoorden van de andere vragen ruim voldoende aan bod gekomen. De financiële situatie bleek nauw gekoppeld aan de houding ten opzichte van verandering en daarom is daar geen apart kopje voor opgenomen.

2.3. Verzamelen en analyse van de data

Het verzamelen van velddata is gedaan met behulp van semigestructureerde diepte-interviews. Deze methode wordt erkend als de beste manier om toegang te krijgen tot de mening en interpretatie van de geïnterviewde over de betreffende kwesties (van Gossum, 2011). De 31 vragen van het interview zijn geordend naar de verschillende thema's. Per thema is gestreefd vijf vragen op te nemen. Omdat sommige thema's, zoals 'eigen identiteit' en 'de ander' impliciet aan bod komen bij de andere vragen, zijn hier geen (eigen identiteit) tot slechts twee (de ander) vragen over opgenomen. Over paludicultuur zelf zijn negen vragen opgenomen. Vraag 32-36 zijn alleen voor mensen die al met lisdodde bezig zijn. Het semigestructureerde karakter stond toe dat de vragen als leidraad voor het gesprek dienden. De geïnterviewde kreeg ze niet te zien en ik kon flexibel met de lijst omgaan en desgewenst vragen overslaan of op andere vragen dieper ingaan. Elk interview startte met een introductie in het project en het onderzoek die hardop voorgelezen werd. De kennismaking tussen mij en de respondent had dan al plaatsgevonden. Tijdens de interviews is ruimte gehouden voor nieuwe, niet tevoren beschreven thema's die ontdekt werden tijdens het interview zelf of tijdens de analyse ervan. In appendix 1 is de lijst vragen opgenomen.

Met toestemming van de respondenten is elk interview opgenomen, deze opnames zijn vervolgens getranscribeerd tot teksten en de informatie uit deze teksten is geordend naar de verschillende thema's. De posities zijn per thema samengevat in een verslag. Dit is per interview apart gedaan en deze verslagen zijn ter controle terug gestuurd naar de betreffende boer. De boer heeft daarna minimaal een week gekregen om het verslag na te kijken en te verbeteren waar hij dat nodig achtte.

Deze verslagen zijn vervolgens ingedeeld in drie categorieën die inzicht in de mate waarin de boer geneigd is na te denken of (deels) over te gaan op lisdodde teelt:

1. "Jazeker"- boeren: Boeren die positief staan tegenover lisdodde teelt. Zij zijn hier ten tijde van het interview al mee bezig, bevinden zich in de oriëntatiefase of reageren zeer positief en willen op de hoogte gehouden worden.
2. "Misschien wel"-boeren: Boeren die positief noch negatief reageren op het idee lisdodde teelt. Zij zien aantrekkelijke kanten, maar zijn niet van plan op korte termijn lisdodde teelt in te voeren.
3. "Ik niet"-boeren: Boeren die negatief staan tegenover lisdodde en er niet aan denken om hiermee te beginnen. Zij laten ook niet blijken dat er op redelijke termijn de neiging zou zijn om over lisdodde na te gaan denken.

Contact met de respondenten is gelegd via het 'sneeuwbaaleffect' (*'snowball sampling'*, zie van Gossum (2011)): nadat de eerste contacten gelegd zijn, groeit het netwerk en via dat netwerk worden de uiteindelijke respondenten bereikt. Voordeel is dat nieuwe contacten met potentiële deelnemers elkaar snel opvolgen. Maar het nadeel is dat er vrij snel een bias optreedt. Om dit te voorkomen is het noodzakelijk via verschillende mensen op zoek te gaan naar deelnemers en niet binnen dezelfde (vrienden)groep van boeren te blijven. De eerste contacten met respondenten zijn gelegd tijdens een bijeenkomst met boeren op 9 maart 2017 in Zegveld, Nederland, en via het netwerk van Wetlands International en Commonland6. Deze *peer* contacten leidden uiteindelijk tot een lijst van mogelijke respondenten. De geïnterviewde boeren konden contact leggen met nieuwe respondenten. Dit proces is doorgegaan tot het gewenste aantal interviews af was genomen.

Om inzicht te krijgen in welke behoeften aan externe ondersteuning er spelen en welke hierbij het meest dringend zijn, is er een extra vraag opgenomen waarin de respondent gevraagd wordt de verschillende typen ondersteuning een cijfer te geven, oplopend van 1 'het belangrijkste' tot 8 'het

minst belangrijk?. Was een aspect helemaal niet nodig, dan kon dat leeg gelaten worden. Ook bestond de mogelijkheid om zelf dingen toe te voegen.

3. Contextbeschrijving: Door de ogen van de boer

“Stoppen is moeilijker als beginnen” – “Misschien wel”-boer over boer zijn.

De gesprekken die ik met de boeren heb gevoerd en de uitspraken over lisdodde en bodemdaling zijn moeilijk te begrijpen wanneer er geen inzicht is in de wereld van de boer. Daarom schets ik de ruwe situatie zoals ik die tegen ben gekomen tijdens mijn bezoeken aan de verschillende veenboeren. Dit doe ik aan de hand van het verhaal van Jacob. De uitspraken die opgenomen zijn, komen van verschillende boeren, maar construeren samen het beeld dat ik geproefd heb tijdens alle interviews.

Jacob houdt van het boerenleven. Hij kent zijn land als geen ander en geniet van zijn mooie koppel vee op het land. Deze koeien melkt hij twee keer per dag en hij zou er niet aan moeten denken daarmee te stoppen. Vleesvee ziet hij niet zitten, net zomin als het bewerken van akkers. *“Ik ben niet voor niets melkboer geworden, op de trekker zitten vind ik maar niets. Ik verveel me na een ochtendje al dood. Het liefste ben ik tussen de dieren.”*

Jacob is opvallend open tegen mij. De voorspelling die ik links en rechts gehoord had dat boeren zo gesloten zijn als een oester en niet meer dan tien woorden op een dag zeggen blijkt niet waar. Het lijkt eerder alsof deze man zijn hart wil luchten, mij wil vertellen wat er allemaal gaande is. Het lijkt alsof hij blij is met mijn komst, blij met een luisterend oor. Het lijkt alsof hij via mij de wereld wil bereiken.

De rode draad door Jacobs verhaal is de constante zoektocht naar de plek van de boeren in het grotere geheel. Hoe past de boer in de veranderende maatschappij? Hij vertelt over verwachtingen naar de boer en het onbegrip van de burger wanneer die verwachtingen niet beantwoord worden. De kloof tussen boer en burger krijgt langzaam contouren, net zoals alle moeilijkheden en de onvrede die het met zich mee brengt. *“... dat is ook de rede dat ik ‘ja’ heb gezegd tegen dit interview.” – boer.*

De vraag van de maatschappij

Als kind wilde hij al boer worden, zijn jongensdroom was om zo veel mogelijk koeien te melken. Maar hij ziet ook wel dat zo’n jongensdroom verandert. Nu hij ouder is kijkt hij meer om zich heen. Het besef dringt zich langzamerhand aan dat de maatschappij gewoon andere dingen van hem vraagt tegenwoordig, of hij nou wil of niet.

“Als je ziet wat tien jaar geleden de eis was van de maatschappij, of de vraag is, ja, dat is radicaal aan het omdraaien. Het is meer, hoe zeg je dat? Streekgebonden producten, landschapsbeheer, duurzaam. Zulke soort vragen worden steeds belangrijker.” – boer.

Dat is heel anders dan hoe het in zijn vaders tijd ging. 40 jaar geleden was je boer en bleef je boer. Klaar. Op zich staat Jacob wel open voor veranderingen, die bieden telkens nieuwe uitdagingen. Het zijn ook kansen, niet alleen problemen, vindt hij. En Jacob probeert ook verder te kijken dan wat alleen voor hem persoonlijk goed is. Bovendien vindt hij de bewustheid van de consument van het boerenleven belangrijk, het helpt dan om tegemoet te komen in wat de maatschappij van hem vraagt.

Aan de andere kant ook wel eens denkt van, houdt het nooit op? Het lijkt dan alsof het altijd maar anders moet.

Hij hoeft er ook niet rijk mee te worden, maar er moet natuurlijk wel iets mee verdiend kunnen worden.

Gratis kan het niet

Realisatie en onderhoud van ecosysteemdiensten is zo'n maatschappelijke wens en daar zou Jacob wel aan mee willen werken. De boer is uiteindelijk verreweg de belangrijkste landschapsbeheerder in het gebied en kan veel invloed uitoefenen op zaken als schoon water, schone lucht en biodiversiteit. Maar men kan niet van hem verwachten dat hij dit voor niets doet, dat is gewoon niet reëel. Als de maatschappij het zorg dragen voor ecosysteemdiensten tot het takenpakket van de boer gaat rekenen, dan moet daar echt iets voor tegenover staan. Gratis gaat het gewoon niet, dat zou ook niet eerlijk zijn. Als de consument meebetaalt, dan gaat de boer wel veranderen. Maar op het moment wordt de verantwoordelijkheid voor ecosysteemdiensten opgelegd door de overheid, zonder dat de consument daar een bewuste keus in maakt. Jacob denkt dan: *“Waar zijn we mee bezig?”* – boer.

“Boeren zijn de ideale landschapsbeheerders, alleen moeten ze een inkomen kunnen verdienen eruit, dan zijn ze ook meer bereid dat te doen.” –boer.

Jacob loopt er wel vaker tegenaan dat de maatschappij allerlei dingen van hem verwacht die hij onmogelijk waar kan maken. Neem het kalfjesprobleem. Hij weet dat veel mensen het liefste zouden zien dat het kalf een tijdje bij de moederkoe blijft lopen. De burger heeft zoiets van, dat regelt de boer maar even en beseft zich niet wat voor extra gedoe dat geeft. Het kost een hoop extra arbeidskrachten en scheelt in de melkopbrengst. Wie gaat daarvoor betalen? Het zou alleen kunnen als de consument mee zou betalen, maar eenmaal in de supermarkt kiest iedereen toch weer de goedkoopste melk. De burger staat er gewoon niet bij stil. Hij heeft er geen idee van hoe het is als boer.

Weidevogels en boerenland

De meeste van zijn landen liggen direct rond het huis, dat is het makkelijkste voor het melken. Maar Jacob huurt ook 15 hectare natuurgebied van Staatsbosbeheer, daar lopen 's zomers de drachtige pinken en de droge koeien. Het is een win-win situatie: Jacob heeft een plek om zijn jongvee te laten grazen en het natuurland van Staatsbosbeheer wordt naar wens beheerd. Voor zijn melkdieren is het niet geschikt, niet alleen is het te ver van de melkstal, maar ook mag er praktisch geen mest op en geen onkruidbestrijding. Dat betekent dat de graskwaliteit niet geschikt is voor melk. Daarnaast is het land ingericht voor de weidevogels. Van 1 april tot 15 juni mag hij er niet op want dan broeden de vogels nog. Jacob vindt dat prima: hij houdt van weidevogels. De begroeiing moet een beetje ruig wordt, dat geeft vogels de kans om te schuilen tegen vossen bijvoorbeeld. Die predatie van weidevogels is een groot probleem, kraaien en vossen kunnen volgens Jacob daarom het beste afgeschoten worden. Een vos schieten is trouwens knap lastig geworden, die zijn er niet zoveel meer.

“Ik vind weidevogels leuk, die hebben een bepaalde prioriteit. Bijvoorbeeld vanmorgen zijn we met een drone wezen rondvliegen, om 5.30 om weidevogels op te sporen met een warmtesensor. Ja, dat is op zich wel heel leuk natuurlijk, dat die ontwikkeling er is. Ik heb dan heel weinig weidevogels, dat weet ik, maar ik zeg, laat hem toch maar even komen, want misschien heb ik wat over het hoofd gezien. Dus vanochtend om half 6 zijn we samen het land ingereden en wat rondgevlogen en in een kwartier tijd heb je de hele boerderij gezien.” “En zaten er weidevogels?” “Twee. Één Grutto, dat wist ik, die ander zal wel een Kievit zijn, die moet ik nog even opzoeken, maar mijn buurman, die een stukkie verderop zit, ja die heeft er al een stuk of twintig.” – boer.

Het valt me op dat veel mensen de weidevogels proberen te beschermen. Er gaat alleen iets mis. De gemotiveerde boer, zoals Jacob, ziet naar eigen zeggen heel goed wat het beste is voor de weidevogels. Hij weet wanneer er gemaaid en gemest moet worden en wanneer hij van het land af moet blijven. Dat verschilt een beetje per jaar; een nat jaar vereist ander beheer dan een droog jaar bijvoorbeeld. In al zijn enthousiasme loopt Jacob helaas tegen een enorme muur van regeltjes aan die hem belemmeren zijn land optimaal te beheren voor weidevogels. Die regeltjes zijn gemaakt voor de minder vogel liefhebbende boer, maar voor Jacob helpen ze niet mee.

“Wij zeggen ook weleens, van op zich, de insteek is niet verkeerd, alleen de uitvoering, het is allemaal heel statisch. Het is allemaal aan regeltjes gebonden en er is geen flexibiliteit in om dat anders te beheren. Dat is soms jammer. Ik ken de man die in het veld loopt [de 'opzichter'], die zegt ook weleens van ja, ik zit aan m'n baas vast en vanuit Amsterdam wordt het gestuurd. Dat voorbeeld van die ruige mest strooien, als we het 1 april hadden mogen strooien, had je waarschijnlijk een betere voedingsbodem voor de kuikens gehad en toch meer succes met het broeden. ... Je had betere randvoorwaarden gesteld.” – boer.

Net zo vervelend: hij moet tot 15 juni wachten voordat hij mag maaien. Maar van sommige percelen, met hoge bomen ernaast bijvoorbeeld, weet hij gewoon dat er geen weidevogels zitten en ook nooit gaan komen. Op andere plekken mag hij vroeg maaien, maar daar zitten dan wel weer vogels. De regels moeten flexibeler, de natuur volgend en niet in hokjes denkend, zo zit de natuur ook niet in elkaar.

De kennis over het landbeheer ligt ook met name bij de boeren, zij doen het al generaties lang. Staatsbosbeheer en andere instanties kunnen dit minder goed, ze doorbreken de natuurlijke keten zonder het te weten. Ze missen de motivatie en werken met vaste uren. Als het vijf uur is, of weekend, dan doen ze niets meer. Zo werken de natuur en het boerenleven niet.

“... het gaat ook om kennis. Je ziet hoeveel natuurgebieden ingericht worden eigenlijk met te weinig kennis van zaken waardoor allerlei ongewenste effecten ontstaan. Terwijl als je het bij boeren - dat zij dan precies weten wat je wel en niet moet doen.” – boer.

Dat is extra frustrerend juist omdat er zoveel extra land gereserveerd wordt en ingericht als natuur. Jacob merkt direct de gevolgen daarvan. De regels rondom natuur worden strakker, waardoor hij automatisch meer de natuurlijke kant op gedwongen wordt. Ook is hij verleden jaar een stuk land 'kwijt' geraakt aan natuur. Hij deed mee aan een ruilverkaveling maar in ruil daarvoor moest hij wel 5 hectare inrichten voor natuur. Beetje zonde is dat wel, er moet afgegraven worden en kostbare landbouwgrond wordt vernat. Tegelijkertijd snapt hij het ook wel, vanuit natuuroogpunt wordt het er wel mooier op.

De wijzende vinger

Jacob heeft veel over voor de maatschappij en probeert op de juiste manier zijn rol als boer te vervullen. Dat wil niet zeggen dat het allemaal zonder slag of stoot gaat. Allerlei (maatschappelijke) problemen worden telkens maar weer in de schoenen van de boer worden geschoven. De luchtkwaliteit, de waterkwaliteit en nu ook weer de bodemdaling. Het is helemaal niet altijd duidelijk dat die problemen door de boer veroorzaakt worden.

Neem de luchtkwaliteit. Op de A2 die door dit gebied gaat, gaat binnenkort de maximumsnelheid omhoog van 100 km/h naar 130. Daardoor gaat de luchtkwaliteit achteruit en op precies hetzelfde moment mogen boeren zoals Jacob minder land in cultuur hebben. Dan lijkt het erop dat de boeren het 'gat' mogen gaan dichten en de extra vervuiling mogen gaan corrigeren.

Zulke dingen gelden ook voor de waterkwaliteit. Bij de boeren zou dat heel slecht zijn, maar ga je echt kijken, dan blijkt het daar in de Randstad nog veel slechter te zijn en doen de boeren het eigenlijk best goed. Toch krijgen zij elke keer weer te horen dat we de veroorzakers van slechte waterkwaliteit zijn.

Terwijl ik naar Jacob luister, weet ik niet of hij in alles gelijk heeft. Maar ik begrijp wel dat door zijn ogen bekeken de situatie verre van rooskleurig is. Ik zie een man die verward is in een poging zijn plek te vinden in de veranderende maatschappij terwijl de mensen om hem heen onmogelijke dingen vragen. Ik zie iemand die zijn best doet, maar toch telkens de schuld krijgt. Ik zie iemand die hard werkt met liefde voor zijn land en zijn dieren.

4. Resultaten I: Een range aan boeren

Het voorbeeld van boer Jacob geeft inzicht in de wereld waarin veel boeren verkeren, maar is niet het enige mogelijke denkbare. Een hele range aan verschillende opvattingen over uiteenlopende onderwerpen is gevonden. De respondenten zijn aan de hand van hun geneigdheid om over landbouw te denken, gegroepeerd in de drie eerdergenoemde categorieën: “Jazeker”-boeren, “Misschien wel”-boeren en “Ik niet”-boeren.

In dit hoofdstuk antwoord op de eerste deelvraag. Met oog op de hoofdvraag hang ik de analyse van deze frames op aan de categorisering in de drie categorieën (“Jazeker”, “Misschien wel” en “Ik niet”).

Deelvraag:

1. Welke perspectieven met betrekking op verandering, natuur en verantwoordelijkheid ten opzichte van de maatschappij schuiven boeren naar voren?
 - a. Hoe begrijpen boeren de situatie rond bodemdaling en hoe kijken zij hier tegenaan?
 - b. Hoe kijken boeren aan tegen de natuur en landschap?
 - c. Hoe positioneren boeren zich ten opzichte van de rest van de maatschappij?

Naast deze drie thema's is het onderwerp verandering uitgebreid opgenomen omdat dit tijdens de gesprekken en tijdens de analyse van groot belang bleek. Ook is ervoor gekozen om kort het thema 'sociale norm' apart te beschrijven.

Ik heb ervoor gekozen om naar de betreffende boer te verwijzen met 'hij'. Dit om de anonimiteit te waarborgen en omdat op de beide vrouwen van de twee dubbelinterviews na, iedereen een man was.

Tabel 2 geeft inzicht in bevindingen per thema voor de verschillende groepen. Nadere toelichting volgt daarna.

Drie van de tien respondenten heeft mij laten weten zonder meer akkoord te zijn met het verslag, één persoon heeft een aantal correcties en aanvullingen doorgegeven en van zes mensen is wat dit betreft niets meer gehoord.

Tabel 2: Beknopt overzicht der bevindingen, geordend naar thema en bereidheid om over lisdodde te denken. Tenzij het een range betreft, is het aantal respondenten aangegeven. Zie woordenlijst voor afkortingen.

Thema	“Ja zeker” (n=3)	“Misschien wel” (n=4)	“Ik niet” (n=3)	
Verandering	• Open tot zeer open • Soms noodgedwongen (n=1)	• Vrij open tot open • Normale verandering (groei) tot veel verandering doorgemaakt	• Gesloten tot open	
Grondwaterstand en bodemdaling	Situatie	• Bodemdaling is niet problematisch (n=2) • Bodemdaling is problematisch (n=1)	• Bodemdaling is nauwelijks problematisch voor respondent (n=3) • Knikpuntgebied: zeer problematisch (n=1)	• Bodemdaling is problematisch (n=1) • De situatie is niet dringend (n=1) • Bodemdaling is afgenomen (n=1)
	Kennis	• Oorzaak bodemdaling: ontwatering en oxidatie (n=3)	• Bodemdaling is gegeven (n=1) • Oorzaak bodemdaling: ontwatering (n=1), instralen door zon en plassen op het land. (n=2)	• Oorzaak bodemdaling: <i>uiteenlopende oorzaken</i> • Lage GWS (n=1)
	Eigen oplossing	• Hogere GWS (n=2) • Natuurinclusief en minder intensief landgebruik (n=2)	• Flexibele omgang GWS (n=2) • Alternatief: onderwaterdrainage of natte teelten (n=1)	• <i>Uiteenlopende oplossingen</i> • Hogere GWS (n=1)
Natuur en omgeving	Landschap	• Cultuurhistorische waarden belangrijk (n=3) • Ideaal: open, gevarieerd landschap (n=3) • Menselijk ingrijpen toestaan (n=3)	• Landschap is mooi (n=3)* • Natuurwaarden zijn belangrijk (n=4)	• Landschap is mooi (n=3) • Liefst productieve en functionele invulling door boeren (n=2)
	Rol van de boer	• Rol als landschapsbeheerder (n=3) • Rol in ESD (n=3)	• Rol als landschapsbeheerder (n=3) • Rol in ESD (n=3)	• Rol als landschapsbeheerder (n=3) • Rol in ESD (n=3)
	Lisdodde	• Lisdodde past in het landschap (n=3) • Ecologische toevoeging (n=2)	• Lisdodde past in het landschap (n=3)	• Lisdodde past in het landschap (n=3)
	Eigen mening	• Weidevogels geliefd (n=2) • Nederlandse landschap is cultuurlandschap (n=3)	• Weidevogels geliefd (n=3) • Productie en natuur gaan samen (n=1)*	• <i>Zeer uiteenlopende meningen over natuur</i>

<i>Vervolg</i>		<i>"Jazeker"</i> (n=3)	<i>"Misschien wel"</i> (n=4)	<i>"Ik niet"</i> (n=3)
Maatschappelijke verantwoordelijkheid	Algemeen	• Duurzaamheid (n=2) • Voedselproductie (n=2)	• Invullen vraag maatschappij (n=2) • Landschap en ESD (n=1)	• Invullen vraag maatschappij (n=2)
	Bodemdaling	• Nauwelijks (n=2) tot zeer betrokken (n=1)	• Weinig tot niet betrokken • Knikpuntgebied: betrokken voor volgende generatie (n=1)	• Zelf weinig betrokken (n=1) • Bodemdaling is een maatschappelijk probleem (n=2)
Sociale norm		• Niet belemmerend (n=3) • Negativiteit is aanwezig maar van weinig invloed (n=2) • Vertrouwen in positieve wending (n=2)	• Niet belemmerend (n=4) • Acceptatie lisdodde hangt van eigen imago af (n=3)*	• Niet belemmerend (n=3) • Vertrouwen in eigen beslissing (n=3)
Eigen ID		• Verbinding met de burger (n=2) • Natuurgericht (n=2)	• Biologische en natuurwaarden belangrijk (n=3) • Openstaan voor kansen (n=1)	• <i>Gevarieerde antwoorden</i>
Wetenschap		• Vertrouwen in de wetenschap (n=3) • Rol in ontwikkeling naar duurzaamheid (n=1)*	• Vertrouwen in de wetenschap (n=2)* • Volgen innovaties passief (n=1)	• Wisselend vertrouwen in de wetenschap (n=1) • Vertrouwen in de wetenschap (n=1)*
Financieel		• Niet (alleen) afhankelijk van opbrengst dieren (n=3) • <i>Gevarieerde antwoorden</i>	• <i>Geen duidelijk antwoord</i>	• Natuurgronden leveren geld op (n=3) • Financiële zorgen (n=1)

* Merk op dat de n-waardes lager kunnen uitvallen dan werkelijk het geval is. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer een respondent niet zegt dat hij het landschap mooi vindt, terwijl hij dat wel doet. Het kan bijvoorbeeld zijn dat hij zich er niet van bewust is. In veel gevallen was het op basis van het hele bezoek en mijn indruk van de respondent wel mogelijk om aan te geven hoe hij ergens over denkt, dan is dat wel meegenomen in de n-waarden. Deze inschatting achteraf was echter niet altijd betrouwbaar. Dat is aangegeven met een *.

4.1. Algemeen

“Als de dijken weg zijn, dan krijg je hier gewoon één grote Waddenzee en ja ach, dat heeft ook wel weer wat.”
– “Jazeker”-boer.

Onder de respondenten zijn vijf mensen gevonden die als “Jazeker”-boeren ingedeeld worden. Vier respondenten zijn gecategoriseerd als “Misschien wel”-boeren en drie als “Ik niet”-boeren. Onder de “Jazeker”-respondenten zijn twee dubbelinterviews met een echtpaar dat samen het bedrijf runt. Het gaat hierbij om drie bedrijven in totaal en de dubbelinterviews worden niet dubbel geteld.

Het eerste dat opvalt is dat alle respondenten die als “Jazeker”-boeren worden beschouwd, niet financieel afhankelijk zijn van de opbrengsten van melkvee. Ze verschillen van de doorsnee veehouderij waarbij de dieren die voor het grootste deel van de inkomsten zorgen en onderling variëren deze bedrijven zeer. Dat betekent niet dat het financieel erg voor de wind gaat. De inrichting wordt zeer sterk bepaald door de wensen van de eigenaars, die hierin veel vrijheid ervaren. Dat komt veelal doordat deze bedrijven minder gebonden zijn door tal van regelgeving dan de doorsnee (melk)veehouderij.

De “Jazeker”-boeren betreffen: een particulier met een groot stuk geschikt land waar lisdodde spontaan op is gekomen en die zoekt naar mogelijkheden om de teelt en de afzet te ontwikkelen, een echtpaar hobbyboeren dat vee houdt naast een inkomen buiten de deur en op wiens terrein een proefveld staat, en een echtpaar dat wel al het inkomen uit de bedrijf haalt, maar daarbij sterk leunt op allerlei subsidieregelingen en niet zozeer op de productie van de dieren. Zij zien zichzelf allemaal als boer. Bij allemaal is lisdodde aanwezig: in twee gevallen vormde spontaan opgekomen lisdodde de trigger om er verder mee door te gaan, in het derde geval is de boer benaderd om pilots te faciliteren op zijn land.

De “Misschien wel”- en “Ik niet”-boeren verschillen onderling minder sterk. Al deze bedrijven zijn financieel afhankelijk van de opbrengsten van hun dieren. In zes van de zeven gevallen is dit melk en in het zevende geval vlees. Deze bedrijven voldoen sterker dan de “Jazeker”-boeren aan het ‘prototype’ veehouderij. Daarbij moet echter meteen opgemerkt worden dat onderling aanzienlijke verschillen bestaan en eigenlijk niet over het ‘prototype’ boer gesproken kan worden.

4.2. Verandering

Conform de verwachting beslaan de onderzochte bedrijven een brede range wat bereidheid tot verandering betreft. Grofweg staan de “Jazeker”-boeren open tot zeer open voor verandering, de “Ik niet”-boeren zijn hier gesloten tot minimaal open in en de “Misschien wel”-boeren bevinden zich in het midden met een open tot vrij open houding.

Van de onderzochte bedrijven zijn sommige al meer dan honderd jaar in de familie, terwijl andere door de geïnterviewde zelf opgezet zijn. In dat laatste geval heeft er vanzelfsprekend veel verandering plaatsgevonden. Maar verschil in bereidheid tot verandering is tussen deze bedrijven niet gevonden.

Veel boeren merken een verandering in de omgeving. De maatschappij verandert en natuur en duurzaamheid worden belangrijker. Dat is een ontwikkeling die buiten hunzelf plaatsvindt, maar waar de boer zich wel toe moet verhouden. Er komt letterlijk steeds meer plaats voor natuur en duurzaamheid wordt belangrijker. Dat betekent niet alleen dat er land opgeofferd moet worden, maar ook dat er steeds meer regelgeving bij komt. Hoeveel een boer hiervan merkt, is sterk afhankelijk van zijn locatie. Twee boeren geven aan dat zij vermoeden dat de landbouw de aankomende jaren sterk gaat veranderen.

“Ik ben er wel van overtuigd dat de landbouw de aankomende paar jaar meer gaat veranderen dan de afgelopen 25 jaar. De hele landbouw, inclusief veehouderij.” – “Ik niet”-boer.

“Jazeker”

“Jazeker”-boeren staan het meest open voor verandering. Het gaat zoals gezegd in alle gevallen om bedrijven die niet als doorsnee bedrijf aangemerkt kunnen worden. Omdat ze financieel niet afhankelijk van de opbrengst van de dieren zijn, is het bedrijf iets flexibeler en is er dus meer ruimte om met lisdodde aan de gang te gaan. In een enkel geval is verandering uit nood geboren omdat met constant op zoek is naar financiële uitbreiding. Het leeuwendeel van de inkomsten komt niet uit de productie van dieren maar bestaat uit een gevarieerde opstapeling van losse bronnen, veelal subsidie voor onder andere agrarisch natuurbeheer. In zo’n geval is lisdodde teelt een opportunistische kans die een welkome uitbreiding betekenen.

Als de financiële nood echter minder hoog is, dan ontstaat is er ruimte om uit nieuwsgierigheid met lisdodde bezig te zijn. Er wordt dan nauw met wetenschappers samengewerkt. Dit zijn innovatieve, pionierende boeren.

“Misschien wel” en “Ik niet”

Door de “Misschien wel”- en “Ik niet”-boeren wordt vaak gezegd dat ze veranderen onder invloed van normale uitbreiding. Als voorbeelden hiervan worden genoemd het verbouwen van stallen, het ruilen of aankopen van land en het aanschaffen van melkrobots.

De toename van natuur betekent vaak dat boeren heel anders met hun land om moeten gaan. Sommigen raken land ‘kwijt’ aan natuur. Het land blijft nog wel van hun, maar de regelgeving omtrent agrarisch natuurbeheer verhindert ze om nog de gebruikelijke producten van het land af te halen. In de ogen van boeren raken ze het land dan ‘kwijt’. Dit verplicht een boer dan tot enige verandering binnen het bedrijf. Het kan ook zijn dat de regels die met de opkomst van natuur gepaard gaan de motivatie vormen om op zoek te gaan naar andere mogelijkheden. Boeren geven zelf aan dat je er toch een op manier op moet reageren. Dat kan een ontwikkeling richting biologisch zijn.

“We zitten natuurlijk in Natura2000-gebied en worden dus met heel veel regels richting die [biologische] boek gedwongen. Wat wij nog mogen, dat stukje wordt steeds kleiner voor ons. ... Wil je hier nog blijven zitten, dan zul je gewoon steeds meer die kant op moeten denken. Eerst zette ik me daar tegen af en nu begint het steeds meer te wennen en is er op die manier ook heel goed te boeren.” – “Misschien wel”-boer over een eventuele omschakeling naar biologisch.

Commonland heeft het project ‘van Pacht naar Partner’ opgezet dat een samenwerking tussen boeren en Natuurmonumenten bevordert. Boeren die hieraan meedoen maken een verandering door die inhoudt dat hun landen die voor dit project geselecteerd zijn, natuurlijker behandeld worden. Hierbij werken ze samen met de natuurorganisatie Natuurmonumenten. Deze samenwerking alleen al vergt een omslag in denken. Waar Natuurmonumenten en zelfs natuur zelf eerst als bedreiging werden gezien, worden de kansen die natuurlijker beheer kan bieden steeds duidelijker. Vijandschap verandert dan langzaam in vriendschap. Dit speelt bij twee boeren, een “Misschien wel”-boer en een “Ik niet”-boer.

“Dat [Natuurmonumenten en de boeren] dus mekaar niet meer als concurrent – of hoe moet je dat zeggen? Als vijanden gaan bestempelen, maar meer elkaar gaan vinden op punten en als compagnon zien.” – “Misschien wel”-boer over samenwerking met Natuurmonumenten.

Toch wordt de opkomst van natuur niet altijd positief gevonden. Wat het precies betekenen kan voor een boer staat verder uitgewerkt in hoofdstuk 3.

De schaalvergroting die lang plaats heeft gevonden is volgens veel boeren niet vol te houden, maar ook verandert de vraag en de behoefte van de maatschappij. Dat laatste is een thema dat door vrijwel alle “Misschien wel”- en “Ik niet”-boeren genoemd is als sturend en belangrijk. Hoewel het sterke invloed heeft op de bereidheid tot verandering, ga ik hier onder het kopje ‘Maatschappelijke verantwoordelijkheid’ verder op in.

4.3. Bodemdaling

“...er is geen plek ter wereld waar zoveel water omhoog komt als in deze polder. Dit is de ergste kwelpolder in de hele wereld.” – “Misschien wel”-boer.

De gevonden percepties over bodemdaling en de bijbehorende problemen waren zeer uiteenlopend. Bovendien was er geen correlatie tussen de perceptie over bodemdaling en de neiging om paludicultuur te introduceren in het bedrijf. Drie percepties over bodemdaling werden naar voren gebracht:

1. “Bodemdaling is een probleem.”

De boer ziet zijn land steeds verder zakken en maakt zich hier zorgen over. Het kan zijn dat hij in een knikpuntgebied zit, maar dat hoeft niet. In één geval ging het om een algemene bezorgdheid over de toekomst.”

- n=3, met in elke groep precies 1.

2. “Bodemdaling bestaat maar is op dit moment niet problematisch voor mij. Het is gewoon een gegeven dat hoort bij dit gebied.”

Boeren geven aan dat de bodemdaling weinig problemen oplevert en hun tijd nog wel duurt. Soms wordt er een wagen met zand van buitenaf uitgereden om het land wat op te hogen en zo worden de natte omstandigheden weer even uitgesteld. Een Friese respondent constateert in Friesland de algehele tendens dat men ‘gewoon doorgaat met boeren tot het veen op is’. Omdat het veenpakket daar relatief ondiep is, vormt dat voor de boeren nauwelijks tot geen probleem op. Één boer erkende het probleem, maar schuift het voor zich uit, ondanks het feit dat hij zich er bewust van is dat dat geen oplossing is. Een andere boer erkent het probleem ook, maar vrijwel al zijn landen zijn gepacht, ook de natste en laagste stukken. Dat creëert afstand en vermindert de betrokkenheid. Uiteindelijk is het een probleem van de eigenaar zelf, niet van de pachter.

- n=4 waarbij deze positie twee vertegenwoordigers in de “Jazeker”-groep kent en één in beide andere groepen.

3. “Bodemdaling vindt hier niet of nauwelijks plaats.”

De boer weet wel dat bodemdaling in de omgeving plaats vindt, maar in zijn ogen gebeurt het niet op zijn land. Dat het land achter Kockengen daalt, maar hier niet, is een vaak gehoorde opmerking. De boer beroept zich bij deze uitspraken op het feit dat hij zijn eigen land het beste kent – hij komt er immers elke dag. Behalve op het eigen erf is de bodemdaling bijvoorbeeld ook te zien aan geheide gebouwen. Aan de voet van bruggen moet als het land snel daalt veel zand aangevoerd worden. Daalt het land minder, dan is de aanvoer van zand minder nodig. Één boer gaf aan dat hij hieraan kan zien dat de bodemdaling de laatste 10 jaar afgenomen is. Als redenen waarom het land nauwelijks of niet daalt noemen boeren het zanderige karakter van het veen en het feit dat dit veen op zand ligt. Ook hoge grondwaterstanden worden hierbij genoemd als reden waarom het veen niet of nauwelijks daalt. Tegelijkertijd wordt aangegeven dat het grondwaterpeil niet echt een issue is voor de melkveehouderij.

- n=2, éénmaal uit de “Misschien wel”-groep en éénmaal uit de “Ik niet”-groep.

Één respondent gaf aan dat bodemdaling geen probleem meer is omdat het dunne veenpakket is verdwenen en er op zand gewerkt wordt.

In tegenstelling tot de indruk of het land daalt of niet en de beoordeling van de bijkomende problematiek, waren er duidelijke verschillen tussen de groepen wat betreft de kennis over de oorzaken van bodemdaling en de oplossingen hiervoor.

Alle “Jazeker”-respondenten gaven aan dat ontwatering en daaropvolgende oxidatie de oorzaken zijn van bodemdaling. Oplossingen kunnen volgens deze mensen gevonden worden in een andere manier van landgebruik zoals paludicultuur en meer natuur-inclusief boeren. Natuur-inclusief boeren houdt in dat het land minder intensief gebruikt wordt, waarbij meer gebruik gemaakt wordt van en meer ruimte is voor natuurlijke aspecten. Hogere grondwaterstanden en paludicultuur passen geheel binnen dit plaatje omdat hogere grondwaterstanden een natuurlijkere situatie zijn. Lisdodde teelt wordt dan ook als mogelijkheid gezien.

“Misschien wel”- en “Ik niet”-boeren zijn minder uitgesproken over het feit dat bodemdaling door oxidatie wordt veroorzaakt. Ook hebben drie van de zeven respondenten uit deze groepen geen duidelijke oorzaak voor bodemdaling aangegeven. In één geval was dat omdat er niet echt nagedacht werd over een oorzaak, bodemdaling is voor hem gewoon een gegeven waar je mee moet leren leven. Uit de antwoorden die wel zijn gegeven blijken de volgende oorzaken en oplossingen:

1. Instraling door de zon op een open grasmat zorgt voor snelle oxidatie. Oplossing hiervoor is het creëren van een gezonde gesloten grasmat. Dit kan bereikt worden door juist management. (n=2)
2. Een onbalans in de macromineralen in de grond zorgt voor een ongezonde bodemsituatie waardoor deze sneller daalt. Als oplossing hiervoor moet het bodemleven gestimuleerd worden. Hier is onderzoek voor nodig. (n=1)
3. Plassen op het land drukken met hun gewicht het land naar beneden waardoor het sneller inklinkt. Hier zijn geen directe oplossingen voor genoemd, plassen op het land zijn op zichzelf al een probleem en moeten sowieso zo veel mogelijk voorkomen worden. Plassen ontstaan door kwel en hoge grondwaterstanden in de winter. Een mogelijke oplossing is het toestaan van flexibelere grondwaterstanden en zelfregulering door de boer. Zie hiervoor ook het volgende punt. (n=2)
4. Lage grondwaterstanden en droge condities zorgen voor dalende bodems. De oplossing hiervoor is vernatting op het juiste moment. Daar zijn flexibelere sloot- en grondwaterpeilen voor nodig. Het handigste zou het zijn als de boeren zelf zeggenschap zouden krijgen over de grondwaterstanden in hun gebied. De hoeveelheid water is grillig en verandert snel waardoor dagelijkse monitoring en aanpassing op de situatie vereist is. Volgens verschillende boeren zijn zij de aangegeven personen om dit uit te voeren. Één boer geeft aan dat dit een ideaalbeeld is en schat in dat de meeste andere boeren hier niet verantwoordelijk mee om kunnen gaan. (n=5)

Drie boeren hebben gedurende het gesprek niet gesproken over wat zij als oorzaak zien. Significante verschillen tussen de “Misschien wel”- en “Ik niet”-boeren zijn niet gevonden.

4.4. Natuur en omgeving

“Er is veel aanleg van natuur ... ik vind dat het er niet mooier op wordt, meer pitrus, meer stekels, ook wel mooie bloemetjes, maar voor mij is gewoon grasland ook natuur.” – boer.

Alle geïnterviewde boeren zijn zich bewust van de sterke samenhang tussen het landschap en het boerenbedrijf: zonder een boerengeschiedenis had het landschap van de veenweidegebieden er heel anders uitgezien. Iedereen geeft aan het landschap te waarderen en mooi te vinden. Verschil tussen de groepen is te vinden in hun ideale landschap en welke elementen daarin het belangrijkste zijn, daarin komt ook een verschil in natuurbeelden naar voren. De natuurbeelden zijn gebaseerd op

Buijs 2009. Alle respondenten geven daarnaast aan dat ze ertegenaan lopen dat de boer te weinig maatschappelijke erkenning krijgt voor het in stand houden van het landschap.

Zij zien ook allemaal een rol in het behouden of aansterken van ecosysteemdiensten (ESD) voor zichzelf weg gelegd en vaak zelfs als taak die erbij hoort. Maar ook hier mag meer erkenning voor komen. Want als de taak van de boeren in ESD-beheer belangrijker wordt, dan moet daar iets tegenover staan. Een boer kan niet voor niets zorg dragen voor bijvoorbeeld schoon water. Veel boeren willen hierin graag tegemoetkomen aan de vraag van de maatschappij. Zie hoofdstuk 3. voor nadere details.

Opvallend is dat vrijwel alle boeren – op één “Ik niet”-boer na – aangeven dat lisdodde past in het landschap. Het zou een ecologische toevoeging zijn, en zorgen voor een water zuiverende functie (ESD). Opvallend is ook dat ondanks het feit dat één respondent bodemdaling niet als problematisch zag, hij lisdodde teelt wel als mogelijke oplossing hiervoor ziet. Slechts één respondent ziet grootschalige lisdoddevelden mogelijke toekomst. De andere respondenten zouden liever kleinschalige lisdoddeelten zien, dat past in het gevarieerde, cultuurhistorische landschap dat zij voor ogen hebben. In combinatie met andere natte teelten sluit dat aan bij de visie van Veenpower.

“Jazeker”

“Als mens moet je toch durven in te grijpen en dat moet ook begrepen worden, dat is wel eens wat moeilijk.” – “Jazeker”-boer.

Alle “Jazeker”-respondenten hechten waarde aan een gevarieerd landschap waarin de cultuurhistorische en bij voorkeur kleinschalige elementen aanwezig blijven. Natuur en cultuur zijn in dit landschap onlosmakelijk verweven met elkaar. Er is volgens hen dan ook geen sprake van ‘echte natuur’ waar de mens geen invloed op heeft. Maar de natuur die aanwezig is verdient wel bescherming. Met deze opvatting komen zij dicht bij het ‘esthetisch natuurbeeld’ dat zwak antropocentrisch is en waarbij het beheer gericht is op het landschap. Landschapsdiversiteit en goed onderhoud staan centraal en hiertoe moet de mens actief ingrijpen. Cultuurlandschappen zijn volgens dit natuurbeeld even waardevol als erkende natuurgebieden. Een evenwicht in de natuur en tussen natuur en cultuur wordt erg belangrijk gevonden. Gezien het culturele element in het landschap, is menselijk ingrijpen geoorloofd. Er is dan ook een duidelijke rol voor de boer als landschapsbeheerder weggelegd. De boer is immers degene die het landschap zo gemaakt heeft.

“Dus eigenlijk – die natuur zit gewoon hartstikke goed in elkaar. Mits je de natuur in z'n geheel de gelegenheid geeft, de hele keten moet je hebben. Als je een paar schakels eruit haalt lukt het dus gewoon niet.” – “Jazeker”-boer.

“Misschien wel”

“En dat is hier met de natuur ook. Je kunt het als een hele grote bedreiging zien dat Natuurmonumenten hier een hele grote partner wordt, en dat heb ik misschien ook jaren gedaan. Alleen nu heb ik zoiets van, ja, je moet daarin een samenwerking zien.” – “Misschien wel”-boer over de toenemende invloed van Natuurmonumenten.

De “Misschien wel”-respondenten geven aan de natuurlijke waarden in het landschap te waarderen. Zij zien het liefste een mix tussen een sterke landbouw en natuur ontstaan in het landschap en komen hierin dicht bij het ‘functioneel natuurbeeld’, met als toevoeging dat flora en fauna belangrijk is. Het functioneel natuurbeeld is uitgesproken antropocentrisch, natuur moet intensief beheerd worden zodat de natuurlijke hulpbronnen optimaal benut kunnen worden. Niet geheel volgens dit natuurbeeld zien deze boeren nadrukkelijk een plek voor planten en dieren in het landschap, daarin laten zij een iets biocentrische houding zien. Ze gaan wat landbouw betreft nog een stap verder dan de “Jazeker”-boeren omdat die minder de nadruk leggen op een sterke

landbouw, maar niet zover als de “Ik niet”-boeren, want die zien beduidend minder een plek voor planten en dieren. De “Misschien wel”-boer erkent dat het in stand houden van de cultuurhistorische waarden zijn beperkingen heeft voor het boerenbedrijf. Brede kavels werkt bijvoorbeeld efficiënter dan smalle kavels. Ondanks deze belemmeringen wil hij het toch houden zoals het is.

Een enkeling zou wel weg willen om makkelijker te kunnen boeren, maar zolang dat niet kan, respecteert hij de beperkingen van zijn polder waar natuur steeds meer plek krijgt. Een ander is gehecht aan zijn plekje waar de familie al generaties woont en neemt de opkomende natuur ook voor lief.

In de cultuurhistorie van het veenweidelandschap hebben de natuurlijke elementen een uitgesproken plaats aldus de “Misschien wel”-boer. Zo worden weidevogels door allen op één na genoemd en tonen zij veel affiniteit met deze dieren. De opkomende (agrarische) natuurgebieden en het natuurlijk beheer kunnen zij dan ook zeker waarderen. Wel zijn er een paar mitsen en maren die met name te maken hebben met het management en de regelgeving rond de weidevogelbescherming. Zie daarvoor hoofdstuk 3.

“Ik niet”

De “Ik niet”-boeren geven minder dan de “Jazeker”- en “Misschien wel”-boeren aan de natuurlijke elementen in het landschap te waarderen. Zij vinden het landschap ook mooi, maar het zijn andere elementen die ervoor zorgen dat het ‘mooi’ is. Een productief landschap met uitgestrekte velden Engels raaigras en gezonde koppels koeien erop is het ideaalbeeld. Hierin sluiten zij goed aan op het ‘functionele natuurbeeld’ dat sterk antropocentrisch is en waarbij de mens volop gebruik kan maken van de natuurlijke hulpbronnen en het landschap naar zijn hand kan zetten. De natuur is robuust en past zich wel weer aan op de menselijke ingrepen. Bovendien sluit deze definitie van natuur de mens niet uit. Weilanden kunnen dus ook natuur zijn. Voor de natuur zoals die verstaan wordt door natuurorganisaties als Natuurmonumenten is veel minder plek in hun landschap. Pitrus en stekelplanten zijn slecht en geven verrommeling. Dit terwijl de “Ik niet”-boer het liefst een opgeruimd en strak landschap ziet.

Zoals eerder gezegd past lisdodde toch in het landschap. Er wordt nog wel een slag om de arm gehouden door een twijfelde boer omdat hij van tevoren niet in kan schatten wat lisdodde voor het landschap betekent. Hij voegt er ook aan toe dat op lisdodde geen koeien kunnen lopen.

Deze bovenstaande benadering geldt voor twee van de drie “Ik niet”-boeren. Één van hen past wat visie op het landschap en op natuur betreft beter bij de “Misschien wel”-boeren. Hij is onder de “Ik niet”-boeren ingedeeld omdat hij duidelijk aangeeft niets in lisdodde te zien omdat hij niet gelooft dat het een oplossing voor de bodemdalingsproblematiek zou zijn.

4.5. Maatschappelijke verantwoordelijkheid

“Jazeker”

De “Jazeker”-respondenten zijn heel anders dan de andere boeren bezig met hun functie en rol in de maatschappij. Zij zien hun verantwoordelijkheid met name in het bieden van voedsel en het beheren van het landschap. Het streven is om dit zo duurzaam mogelijk te doen.

“Maar het betekent voor boeren in verstedelijkte gebieden zoals hier eigenlijk meer een rol als landschapsbeheerder en dat voelen wij ook zo. Want de wereld om ons heen die kijkt zo naar dit gebied als de achtertuin van de stad.” – “Jazeker”-boer.

“Misschien wel” en “Ik niet”

Opvallend is de bewustheid van de functie die boeren vervullen in de maatschappij. Met name de “Misschien wel”- en “Jazeker”-boeren noemden vaak dat zij luisteren naar de vraag van de maatschappij richting de boeren en manieren zoeken om die in te vullen. Helaas gaat dat niet altijd even makkelijk en blijkt de vraag ook niet altijd even reëel, zie daarvoor hoofdstuk 3. Maar dat neemt niet weg dat zij hier bewust mee bezig zijn. Tussen beide groepen boeren was hierin geen duidelijk verschil.

Thema's die boeren hieromtrent aanhalen zijn onder andere: beheer van het landschap, duurzaamheid, streekgebonden producten, diervriendelijkheid, kritiek op de export en schaalvergroting, schone lucht en schoon water.

“Als je ziet wat 10 jaar geleden de eis was van de maatschappij, of de vraag is, ja dat is radicaal aan het omdraaien. Het is meer, hoe zeg je dat? Streekgebonden producten, landschapsbeheer, duurzaamheid. Zulke soort vragen worden steeds belangrijker en je merkt ook dat er steeds meer bereidheid is om ervoor te betalen. Dat je er een bepaalde vergoeding voor krijgt”- “Misschien wel”-boer.

Dat het beantwoorden van de maatschappelijke vraag voor boeren zo belangrijk is, lijkt (deels) te komen uit maatschappelijke waardering waar zij naar op zoek zijn.

Bodemdaling

“Ja bodemdaling is natuurlijk een punt waar ook de maatschappij steeds kritischer op wordt.” – “Ik niet”-boer.

De variatie in de betrokkenheid bij bodemdaling is groot. “Jazeker”-boeren zijn niet per se betrokken bij de bodemdaling, maar bij geen enkele “Ik niet”-boer is de betrokkenheid groot. Hoge betrokkenheid kan dus leiden tot hoge motivatie om aan lisdoddeteelten te beginnen, maar dat hoeft absoluut niet zo te zijn, de motivatie kan ook uit andere overwegingen komen.

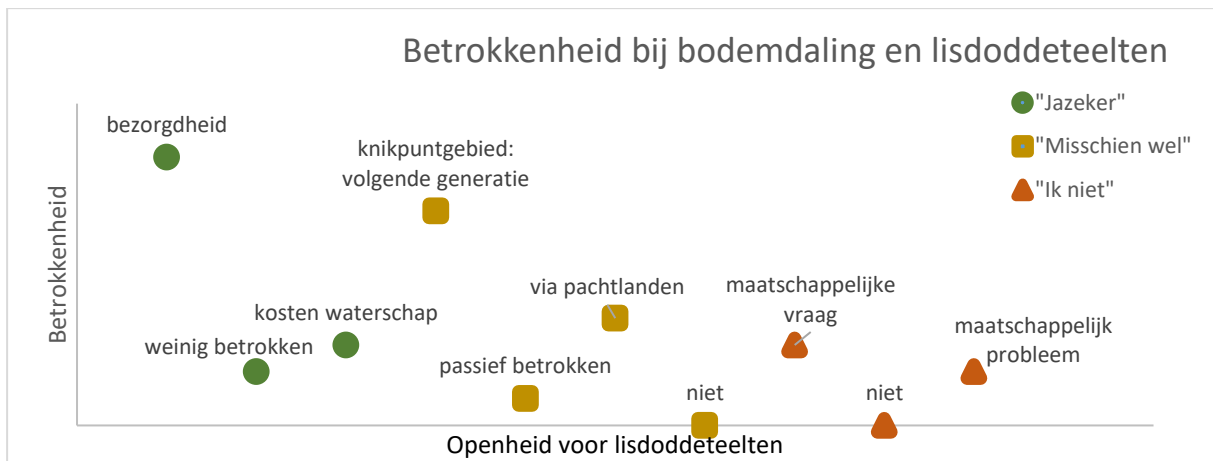
Een enkeling is betrokken vanwege de maatschappelijke vraag die opkomt. Hij merkt dat bodemdaling een onderwerp dat net als de hierboven besproken onderwerpen begint te spelen en voelt zich daarom geroepen er iets mee te doen. Deze betreffende boer weet echter nog niet wat. Lisdoddeteelt leek hem geen oplossing voor het probleem, deze boer is dan ook een “Ik niet”-boer.

In tegenstelling tot deze man, betekent het feit dat bodemdaling een maatschappelijk probleem aan het worden is niet voor iedereen dat de motivatie om er iets mee te doen stijgt. Het kan ook juist als argument gebruikt worden tegen lisdoddeteelt. Hijzelf kan dat het beste uitleggen:

“Wiens probleem is de bodemdaling? Maatschappelijk of boeren? Boer is beheerder van de gronden, dus het is makkelijk de verantwoordelijkheid naar de boeren te schuiven, maar die vinden het weer geen probleem als het waterpeil elk jaar nog een stukje zakt. Dus wordt het probleem verplaatst naar de waterschappen en daar moet iedereen voor betalen, dus is het weer een maatschappelijk probleem. Daarom is het niet eerlijk als de boer er telkens voor moet opdraaien.” – “Ik niet”-boer.

In dit stukje tekst klinkt ook een verontwaardiging door dat allerlei problemen naar de boer doorgeschoven worden als veroorzaker en dus ook de boer weer mogen gaan oplossen. Dat is een thema dat veel aan bod is geweest in de gesprekken. In hoofdstuk 3 ga ik er verder op in.

De polder van een van de respondenten was onlangs aangewezen als knikpuntgebied. Zijn betrokkenheid was erg hoog. Belangrijkste argument dat hij noemde zijn de zorgen om de volgende generatie.

Figuur 1: Betrokkenheid bij bodemdaling per boer, met kort zijn motivatie waarom hij wel of niet betrokken is. De waarden op de y-as zijn geschat. De volgorde van de boeren op de x-as is niet willekeurig, niet alleen zijn de boeren per groep geordend, ook is binnen de groep gekeken naar wie het meeste geneigd is lisdodde te gaan telen en wie het minste. De boeren zijn op die volgorde gezet.

4.6. Sociale norm

Tussen boeren onderling of binnen een familie kan er sprake zijn van een sociale norm. Wat is *done* en wat is *not done*? En: is lisdodde *done* of *not done*? In dat laatste geval zou het een sterke belemmering kunnen zijn.

Alle “Jazeker”-boeren hebben lisdodde op hun land staan. Dit verschilt van zeer grote spontaan opgekomen velden, tot lisdodde op een baggerdepot die spontaan opgekomen is tot een klein pilotveld. Twee respondenten hebben last gehad van zeer negatieve reacties op de omgeving. Lisdodde betekent in de ogen van sommige buurboeren ongewenste verrommeling in het landschap. Daarnaast werd ook een aanvankelijk wantrouwen jegens lisdodde opgemerkt, maar naarmate de eigenaar van de lisdodde doorzette, sloeg de mening van sommigen toch om naar overwegend positief. Ondanks dat blijven ook in dit geval tegenstanders bestaan.

De lisdodde van de derde respondent was op het moment van het interview nog zo klein dat het geen noemenswaardige invloed op het landschap had. Mensen hadden er dus vooralsnog geen weet van. Deze boer schatte in dat mensen kleinschalige lisdodde teelt in het landschap wel op prijs zouden kunnen stellen. Zeker als er meegeprofiteerd kan worden door bijvoorbeeld het kunnen kopen van lokale producten vergroot dit de acceptatie.

Zowel de “Misschien wel”- als de “Ik niet”-boeren gaven aan dat de mening van anderen over een eventueel lisdoddeveld hen er niet van zal belemmeren om de keus te maken. Iedereen gaf aan er eerst zelf goed over na te denken en afwegingen te maken. Als zij op basis hiervan de beslissing maken vóór lisdodde, dan is de eigen mening leidend en laten ze zich niet zo makkelijk meer uit het veld slaan door anderen. Het is misschien even wennen en de omgeving zal misschien vragen gaan stellen, maar als bijvoorbeeld de markt het vraagt, dan schat de boer in dat hij door zal zetten.

Men geeft aan dat het ook van je eigen imago afhangt. Als anderen zien dat jij het altijd goed voor elkaar hebt en je land er netjes bij ligt, dan zijn ze eerder geneigd om positief erop te reageren dan wanneer het je zoveelste project-om-te-mislukken wordt.

Het zou ook zo kunnen zijn dat een groepje boeren samen aan de slag gaat ermee, aangedreven door een pioniers. Dat zou het makkelijkste gestart kunnen worden door boeren zelf.

4.7. Wetenschap

“Omdat een boer kijkt naar wat hij ziet. Als hij zegt van nou ik zie dat gebeuren, dan wordt dat eigenlijk niet echt serieus genomen.” – “Ik niet”-boer.

Waar Veenpower sterk op wetenschappelijke kennis leunt in de manier waarop zij bodemdaling benadert, geldt dat voor boeren een stuk minder. Boeren gaan meer af op hun ervaringen in het veld. Dat leidt tot verschillende argumenten bij beide groepen wanneer zij spreken over bodemdaling. Vanuit deze verschillende argumenten kunnen zij tot verschillende opvattingen van de waarheid komen. Daar komt bij dat ze beide een andere taal hanteren. Ze refereren naar hetzelfde fenomeen met verschillende termen. Dit leidt tot onbegrip over en weer. Beide groepen komen elkaar daarnaast niet vaak tegen dus verschillende verhalen over bodemdaling bestaan naast en onafhankelijk van elkaar. Men kan spreken van een kloof tussen boeren en wetenschappers.

Vrijwel alle boeren lijken wel vertrouwen te hebben in de wetenschap, maar dat vertrouwen is niet klakkeloos en kritiekloos. Ten eerste vinden verschillende boeren dat ‘de wetenschap’ niet goed kan communiceren. Een voorbeeld hiervan is het woord ‘paludicultuur’ zelf. ‘Natte teelten’ dekt in gewoon Nederlands de lading, bovendien is het makkelijker te onthouden. Daarnaast hebben wetenschappers te veel de neiging om in detail te treden en zijn hun onderzoeken niet altijd transparant waardoor de uitkomst betwijfeld kan worden.

4.8. Concluderend

- Betrokkenheid bij bodemdaling en neiging om lisdoddeteelten de realiseren correleerden niet sterk. Alleen voor boeren voor wie de bodemdaling een urgent probleem was, waren de bodem-gerelateerde argumenten voor lisdoddeteelt aantrekkelijk. Daarnaast waren er ook boeren geïnteresseerd die geen last van bodemdaling hadden.
- Financiële onafhankelijkheid van de opbrengsten van het eigen vee geven de mogelijkheid en meer vrijheid om bezig te gaan met lisdodde.
- “Misschien wel”- en “Ik niet”-boeren verschillen onderling minder sterk dan zij verschillen met de “Jazeker”-boeren. De laatste groep waren mensen die zichzelf wel ‘boer’ noemen en land (en lisdodde) hebben, maar door meer doorsnee melkveehouders niet zonder meer ‘boer’ genoemd zouden worden.
- Verandering in de maatschappij en in de inrichting van het landschap door de opkomst van natuur raken de boeren. Zij zoeken manieren om hiermee om te gaan. De meesten oriënteren zich op de verwachtingen van de maatschappij, hierin zijn duurzaamheid, diervriendelijkheid en lokale producten belangrijk. Hier kunnen lisdoddeteelten potentieel op aansluiten.
- Iedereen ziet een mozaïeklandschap voor zich, maar bij de “Ik niet”-boeren is hierin weinig ruimte voor natuur. De “Misschien wel”-boeren zagen zowel een natuurlijke functie als ‘sterke landbouw’ voor zich en de “Jazeker”-boeren zetten vooral in op de cultuurhistorische waarden. In alle drie de ideaaltypen is er plaats voor lisdodde. Omdat Veenpower een kleinschalig mozaïeklandschap voor zich ziet, sluit dit mooi op elkaar aan.
- Sociale druk en negatieve meningen van anderen over de eventuele lisdoddeteelten zouden voor niemand de doorslaggevende reden zijn om af te zien van lisdoddeteelten.

5. Resultaten II: De weg naar natte teelten

“Dus je moet als Wetlands International ook gewoon eens wat vaker je overal aantrekken en je laarzen en in de blubber onderweg zijn.” – “Jazeker”-boer.

Nu een beeld geschept is van de wereld waarin boeren leven, welke rol zij in proberen te nemen in de maatschappij en welke verschillen er tussen hen bestaan, geef ik in dit hoofdstuk antwoord op de tweede deelvraag:

2. Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er tussen de boeren en Veenpower en hoe kunnen de verschillen zo veel mogelijk overbrugd worden ten behoeve van de communicatie en samenwerking?

- a. Welke aarzelingen en motivaties spelen een rol bij boeren in de besluitvorming?
- b. Welke problemen, benodigdheden en vragen spelen bij boeren die in de oriëntatiefase zijn of al participeren in pilots?
- c. Wat voor ondersteuning hebben zij nodig en hoe kan dit gerealiseerd worden?

5.1. De pro's en de cons

Om inzicht te krijgen in de concrete motivaties om wel of niet te kiezen voor lisdoddetelten, zijn de voor- en tegenargumenten van de drie verschillende groepen boeren in kaart gebracht.

Tabel 3: Puntsgewijs overzicht in de voor- en tegenargumenten en overwegingen die spelen onder de boeren

	<i>Pro's</i>	<i>Overwegingen</i>	<i>Cons</i>
“Jazeker”	• <u>ESD</u>: hoogwaterberging, schoon water, schone lucht, biodiversiteit, ecologische toevoeging, CO₂ opslag, tegengaan bodemdaling* • Nieuwsgierigheid, misschien een kans in het gebied om iets toe te voegen. • Inkomstenbron, financiële verbreding, gegarandeerde afzet is sterke prikkel	• -	• Grote stukken monoculturen tasten het landschap aan.
“Misschien wel”	• Grootste motivatie: financiële kant, onafhankelijk melkprijs, afzetgarantie helpt, kans in moeilijke tijden. • <u>ESD</u>: Biodiversiteit, waterkwaliteit • Duurzame beeldvorming naar buiten • Nieuwsgierig, enthousiast over ontwikkelingen • Opbrengst uit (semi)natuurgronden • Mozaïek in landschap • Mogelijk bodemdaling tegengaan	• Alleen op natste delen • Alleen als bijverdienste • Eerst de kat uit de boom kijken • Moet eerst nog van de grond komen • Hoe past het in de bedrijfsvoering?	• Onzekerheden over afzet, arbeidskosten • Grote financiële investeringen. • Waardevermindering van de grond, land is te duur voor experimenten als lisdodde. • Alleen op ongebruikte landen en die zijn schaars • Nog onduidelijk • Passie ligt bij vee, niet bij akkerbouw
“Ik niet”	• Opbrengst uit (semi)natuurgronden • Afzetgarantie motiveert wel, mits er vertrouwen in is	• Kan er mest op en spoelt die niet weg? • Kan de koe het eten, blijft de melk goed? • Alleen ver van de stal • Onduidelijk of lisdodde CO₂ vastlegt of niet ** en bodemdaling tegen gaat • Alleen als het waterpeil zó hoog staat dat niets anders mogelijk is	• Er kunnen geen koeien op • Waardevermindering van de grond • Als alle percelen even hoog liggen, moet er eerst gegraven worden. • Lisdodde is geen voedsel • Bij Natuurmonumenten lopen ze er niet warm voor. • Gedoe met wisselende gws'en. • Allerlei onverwachte kosten • Moeilijk in te voeren

* al deze ESD's zijn genoemd door een boer die lisdodde zeer goed kent, het is dus niet gezegd dat de anderen dat niet vinden.

** uitspraak gedaan op basis van onderzoek door de VU.

De kritische boer

Jacob vertelt mij dat hij heeft gehoord van onderzoek van de VU naar lisdodde en broeikasgasuitstoot. De uitkomsten hiervan zijn helemaal niet eenduidig, het is dus niet zeker dat lisdoddevelden wel CO₂ vastleggen. Als lisdodde niet geoogst wordt, dan valt het weer neer, gaat het rotten en CO₂ uitstoten. Bovendien, zo vertelt hij, is de uitstoot van CO₂ door lisdodde een vorm van verbranding en dus een vorm van bodemdaling.

Het tegengaan van bodemdaling is voor niet veel mensen een grote motivatie om met lisdoddeteelt te beginnen. Dat komt enerzijds doordat bodemdaling voor slechts twee respondenten een urgent probleem is en de rest aangeeft er weinig bij betrokken te zijn. De beide boeren die bodemdaling wel als een dreigend probleem ervaren, zien natte teelten wel als een mogelijke oplossing.

Anderzijds speelt ook de kritische houding van de boer mee. Deze houding laat zich op verschillende vlakken kennen. Ten eerste is voor veel boeren onduidelijk of lisdoddeteelt werkelijk een oplossing tegen bodemdaling is. De aspecten die met bodemdaling te maken hebben en meer bekendheid genieten onder de boeren, lijken populairdere oplossingen dan het nieuwe idee van de natte teelten. Een dichte grasmat, gezond bodemleven en het tegengaan van plassen op het land worden vaker genoemd als mogelijke oplossing. Zie hiervoor ook het kopje 'Bodemdaling'.

Ten tweede hebben veel boeren ook een kritische houding tegenover de wetenschap. Vaak willen ze 'eerst zien dan geloven'. Ze willen eerst zelf overtuigd zijn van de positieve invloed van lisdodde op bodemdaling en nemen dat niet zonder meer van wetenschappers of anderen over. Om deze overtuiging te bereiken moet het verband tussen grondwaterstanden en bodemdaling duidelijk zijn en moet de invloed van de andere aspecten die boeren noemen duidelijk zijn. Hoe belangrijk is het dicht houden in vergelijking met hoge grondwaterstanden?

Tot slot is een boer voorzichtig met het implementeren van grote veranderingen zoals lisdoddeteelten om risico's te vermijden. De financiële risico's en voordelen, het gemak waarmee lisdoddeteelten geïmplementeerd kunnen worden en wat het voor de koeien betekent zijn vragen die spelen.

De portemonnee

Financiële aspecten zouden voor vrijwel iedereen de grootste motivatie zijn om met lisdoddeteelten aan de slag te gaan. Op één na gaat het in alle gevallen om een bijverdienste. Er is een financiële startimpuls nodig om de lisdoddeteelten in een bedrijf tot volwassenheid te laten groeien en de oorspronkelijke investering terug te verdienen. Hier worden verschillende mogelijkheden voor genoemd: een periode van subsidieverstrekking, een lening bij de bank, een coöperatie en een garantie van afzet.

Niet iedereen is even enthousiast over subsidieverstrekking, zeker niet op de langere termijn. Boeren zijn terughoudend daarvoor omdat het 'aan het subsidie-infuus hangen' als iets negatiefs beschouwd wordt. De politiek en de beslissingen omtrent subsidie zijn grillig, daar kun je maar beter zo onafhankelijk mogelijk van blijven. Het levert een ongezonde situatie op en de grond wordt er alleen maar duurder van. Het kost de samenleving een berg geld en het zou beter zijn als er een eerlijke prijs voor het voedsel werd betaald. Daarom dat er bij voorkeur alleen subsidieverstrekking is gedurende de startperiode.

Over de rol van de banken verschillen de meningen. Sommigen blijven er liever ver vandaan, anderen zien wel de mogelijkheid om te lenen.

Garantie van de afzet is voor de meesten preferabel boven subsidieverstrekking of hulp van de bank. Zeker als dit een werkelijke afnemer is, iemand die er een product zoals bijvoorbeeld

varkensvoer van maakt. Dat geeft meer vertrouwen dan iemand die zegt het te gaan kopen, maar onduidelijk is wat hij ermee wil doen. Vertrouwen is belangrijk en boeren realiseren zich dat afzetgarantie niet te geven is. Want wat is garantie? Als dat bedrijf in de tussentijd failliet gaat, kun je alsnog fluiten naar je geld.

Het liefst is er ook een snelle terug verdienste, dan blijft het risico voor de boer beperkt. Als er dan sprake is van succes, dan doen anderen vanzelf mee.

“Uiteindelijk is alles dus een geldkwestie. als er echt geld verdiend aan kan worden staan heel veel boeren massaal ervoor open. Bijvoorbeeld mais, is heel lang heel sceptisch bekeken in het begin totdat de boeren erachter kwamen dat er geld mee te verdienen was en binnen de kortste keren stond er massaal mais in Nederland.” – “Misschien wel”-boer.

Het gaat om voedsel

Ondanks het feit dat dit niet genoemd is in antwoord op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid zelf, blijken verschillende boeren waarde te hechten aan hun maatschappelijke rol in het voorzien van voedsel. Zij vinden dit veelal belangrijker voor de maatschappij dan het verbouwen van ‘biomassa’. Onder biomassa wordt dan plantmateriaal bedoeld dat niet voor de consumptie bedoeld is, maar voor bijvoorbeeld bouw materiaal. Het besteden van geschikte grond voor non-food wordt dan ook als een vorm van verspilling gezien. Zeker omdat de Nederlandse gronden en het klimaat zeer geschikt zijn voor het verbouwen van voedsel. Als er dan toch natte teelten moeten komen, dan nog liever Cranberry. Als voedselgewas staat dat dicht bij de mens. Daar komt bij dat bij cranberry de verwachte opbrengst hoger ligt.

Geen koeien is geen optie

“Ik ben boer geworden omdat ik graag koeien wil houden, niet om akkers te verbouwen.” – “Misschien wel”-boer.

Dat het houden van koeien op lisdoddevelden wat lastig is, is met name voor de “Ik niet”-boeren een belemmering. Veel mensen zijn boer geworden vanwege hun passie met de koeien. Zij staan het liefste de hele dag tussen deze dieren en kijken er niet naar uit om uren op een trekker akkers te bewerken. Melkveehouders hechten vaak diepe emotionele waarde aan het houden en verzorgen van hun vee. Hun vee maakt deel uit van hun identiteit. Deze belangen kunnen dieper gaan dan de financiële belangen.

“Misschien wel”-boeren lijken het iets minder erg te vinden een aantal koeien in te leven en lisdodde teelt te introduceren. Maar ook zij zouden het erbij doen en nooit helemaal omschakelen. Ook zij zien zichzelf niet lang op een trekker zitten.

De overheid legt veel boeren op dit moment echter op om terug te gaan in aantal koeien, in dat geval is lisdodde teelt wel interessant.

Met veel koeien kun je de vaste lasten over veel liter melk verdelen, minder koeien maken de kostprijs per liter hoger, dus dan moet de lisdodde teelt wel erg voordelig zijn om het nog uit te laten komen.

Begin langzaam

“Haal niet te veel overhoop, omdat het best nieuw is.” – “Misschien wel”-boer.

Boeren zien dat het eerst nog van de grond moet komen en veel mensen kijken liever eerst de kat uit de boom. Veel ogen zijn dan ook gericht op de proeven die bij het VIC lopen. Twee boeren vertellen dat ze bij een pionierend vriendengroepje horen dat aangedreven wordt door de ‘aanjager

boer'. Maar deze aanjagers zijn er niet veel, ook de behoorlijk positieve boeren uit de vriendengroepje zien zichzelf liever meegroeien met de ontwikkelingen dan zelf voorop lopen.

5.2. Verwachtingen

De verwachtingen die boeren hebben van de wetenschap, de (lokale) politiek en de banken zijn hieronder opgesomd. Met een goed beeld van de deze verwachtingen kan Veenpower hierop inspelen. De meest opvallende dingen zijn dat boeren terughoudend zijn wat subsidie betreft en hierin alleen een tijdelijke startsubsidie als mogelijkheid zijn, dat de wetenschap geschikt is om uit te zoeken hoe het geteeld moet worden, maar dat hierbij boeren zelf en instanties die wat dichter bij de boer staan, niet vergeten mogen worden. Wetenschappers praten nu eenmaal een andere taal dan boeren.

Wetenschap

- Ontwikkeling productie en teeltmethode, al dan niet in samenwerking met anderen. De concrete vragen die hierbij naar boven zijn gekomen staan opgesomd onder 'praktische kennis' onder 5.3. De beoogde rol van Veenpower.
- Goed onderzoek naar de gevolgen van (intensieve) natte teelten voor de ecosysteemdiensten, omgeving en natuur. Welke neveneffecten komen erbij kijken? Hoe beïnvloedt het de natuur?
- Onderzoek naar de bruikbaarheid van lisdodde als voer voor melkvee en de invloed ervan op de melkkwaliteit.
- Communicatie: Wetenschappers moeten kunnen praten met boeren, wetgevers, politici. Het helpt ook als zij meer in contact komen met de boer, diens taal kunnen spreken en weten wat reëel is en wat niet door een beter idee van het boerenleven.

Overheid

- Een duidelijke visie waar de overheid heen wil! Geen korte-termijnplannen. Lange-termijnplannen bieden meer duidelijkheid en een grond om op te bouwen.
- Een startsubsidie is mogelijk, maar op langere termijn is de overheid onbetrouwbaar. Sommige boeren zien zelfs liever geen startsubsidie.
- Wetgeving moet duurzame ontwikkelingen stimuleren zodat lisdoddeteelten hun positieve effecten op duurzaamheid en behoud van ecosysteemdiensten niet missen. Het gevaar is een beetje dat de insteek enkel financieel wordt en daarbij alsnog de ecologische voordelen het onderspit delven.

Banken

Ik: "Hoeveel koeien heb je?" Boer: "Twee, de rest is van de Rabobank." - "Misschien wel"-boer.

Als het een beetje mogelijk is, worden banken er het liefste buiten gehouden, althans, wat betreft leningen. Veel boeren willen liever geen nieuwe investeringen doen met geld dat eigenlijk van de bank is.

Stakeholders

Genoemde stakeholders door de respondenten zijn:

- Waterschap
- Rabobank
- WUR en Radboud
- Landschapsbeheer van de provincie

- Milieufederatie
- Landschapsarchitecten
- Verpachters van gronden
- VIC met PPO AGRO
- Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en andere natuurorganisaties
- Lokale bevolking en omgeving
- In Friesland: Fryske Gea

5.3. De beoogde rol van Veenpower

In antwoord op de vraag wat boeren van een project als Veenpower verwachten, antwoordde zij het volgende. Hierbij moet echter wel opgemerkt worden dat verschillende boeren Veenpower niet kenden en zich op basis van mijn uitleg ook moeilijk een beeld konden vormen van het project en dienst mogelijke taken – concrete ervaring met Veenpower ontbrak dan nog te veel. Hierdoor schemert de mening van diegenen die Veenpower wel kennen sterker door.

- Maak een begin, een boer die meedoet geeft vertrouwen bij anderen!
 - Probeer met een groep boeren te beginnen, liefst bij elkaar gelegen zodat er clustering komt. Dat begin kan goed gemaakt worden door het VIC, maar ook banken of wetenschappers zouden hieraan bij kunnen dragen.
- Praktische kennis: ontbreekt nu nog.
 - Hoe optimaliseer je de teelt en haal je het maximum rendement?
 - Wat zijn de ideale waterstanden?
 - Moet er bemest worden en hoe?
 - Hoe moet het gezaaid of gepland worden?
 - Welk deel moet geoogst worden? Hoe en wanneer moet dat en met welke machines?
 - Hoe moet het verwerkt worden?
 - Hoe breng je het op de markt? Wat wil de afnemer? Welke kwaliteit moet het hebben?
- Politiek zo snel mogelijk betrekken.
- Communicatie:
 - Met boeren: in de omgang met boeren is het belangrijk de taal van de boeren te leren en nauw contact te houden. ‘Paludicultuur’ is een te wetenschappelijke naam, bedenk iets anders (‘natte teelten’).
 - Met ‘de gewone man’: landschapsverandering raakt iedereen en meestal vinden mensen dat maar niks. Doe het daarom langzaam en communiceer goed, met name lokaal. Houdt de maatschappij betrokken. Organiseer een feest als er iets te vieren is. Eerste projecten als voorbeeldprojecten: excursies, info-bord, knuppelpad.
 - Onderwijs: het zou goed zijn als mensen beter weten wat er in het landschap en bij boeren speelt. Dan is het ook begrijpelijker dat er bijvoorbeeld natte teelten ontstaan. Hier kan het onderwijs iets in betekenen, betrek hun erbij.
- Houdt de keten transparant en zorg dat de markt de waarde van het product niet ‘opslokt’ zoals bijvoorbeeld bij de melk gebeurt.
- Samenwerking met het project Valuta voor Veen is wellicht een goed idee, dat verschaft misschien extra inkomsten.
- Coöperatie: goede toevoeging, kennis delen.
- Veenpower onder de noemer van Wetlands International is mooi onafhankelijk, dat is geen bedreiging voor boeren en een goede methode.

5.4. Concluderend

De conclusies van dit hoofdstuk zijn hieronder puntsgewijs neergezet:

- Natte teelten als maatregel tegen bodemdaling werken als alleen argument als de boer bodemdaling als urgent probleem ervaart. Tot die tijd lijkt men er nog niet zo mee bezig en is de motivatie niet zo groot om er iets tegen te doen.
- Financiële motivatie is verreweg de grootste, het gaat dan alsnog om een bijverdienste en met name de startperiode moet goed ingedekt zijn
- Van banken en overheden verwachten boeren niet bijzonder veel, liever op eigen kracht door bijvoorbeeld een coöperatie of een betrouwbare afnemer
- Boeren zijn kritisch en willen er het fijne van weten eer ze ergens mee in zee gaan.
- De boeren zijn bewust melkveehouder geworden, ze identificeren zich hiermee en hun koeien zijn belangrijk voor ze. Vanuit emotionele overwegingen alleen al zijn die eigenlijk niet door lisdodde vervangbaar.
- Het feit dat veel mensen terug moeten in aantal dieren opent toch mogelijkheden voor boeren om lisdoddeteelten te starten.

6. Conclusies en aanbevelingen

Bij het lezen van de aanbevelingen moet in acht worden genomen dat tijdens de gesprekken die de basis vormen voor deze aanbevelingen, uitsluitend lisdodde als natte teelt is besproken. De meeste conclusies en aanbevelingen gelden ook voor de andere natte teelten. Alleen aanbeveling 6 en in mindere mate 5 en 8 zijn sterk aan lisdodde zelf gebonden.

1. Luister

“Omdat een boer kijkt naar wat hij ziet. Als hij zegt van nou ik zie dat gebeuren, dan wordt dat eigenlijk niet echt serieus genomen.” – boer.

Communicatie tussen partijen met verschillende achtergronden is vaak uitdagend. De partijen gebruiken een andere taal en gaan uit van andere overtuigingen van de waarheid. Wat een boer het ‘zwart liggen’ van de grond noemt, noemt een wetenschapper ‘oxidatie van de bovenlaag’ van de grond. Hetzelfde fenomeen wordt dus met andere termen uitgedrukt. Wanneer het land in de ogen van de boer niet daalt, kan het zijn dat dit volgens Veenpower wel gebeurt. De boer is uitgegaan van zijn dagelijkse ervaringen in het veld, Veenpower van wetenschappelijke kennis.

De enige manier om hiermee om te gaan is door met boeren zelf te spreken en goed naar hen te luisteren. Dat resulteert ook in een taal die meer overeenkomt, een betere relatie en meer praktische kennis. Wanneer goed geluisterd wordt, leert men de overtuigingen van waaruit een boer bepaalde uitspraken doet en waarom hij bepaalde opvattingen heeft. Als de verschillen niet opgemerkt en opgehelderd wordt, is het gesprek een stuk moeilijker.

De meeste boeren staan zeker open voor hulp van buitenaf. Maar wanneer zij het gevoel krijgen dat hun kennis niet voldoende gewaardeerd wordt of dat ze gepasseerd worden omdat de ander claimt meer van zijn land te weten dan hijzelf, dan voelen ze zich niet gemotiveerd om de communicatie voort te zetten.

- Luister naar de boer en zoek naar gezamenlijke gronden van waaruit nagedacht kan worden over lisdoddeteelten. Vermijd discussie over wat waar is of niet. Probeer eerder verschillende opvattingen in perspectief te zetten (zie 3).
- Gebruik de term ‘natte teelten’ of ‘lisdoddeteelten’ en vermijd ‘paludicultuur’.

2. Lisdodde als nieuwe kans én voor duurzame bodem

Motivatie voor lisdodde-teelten en betrokkenheid bij bodemdaling bleken niet sterk gecorreleerd. Sommige lisdodde-georiënteerde boeren waren weinig betrokken bij bodemdaling en ondervonden hier ook geen problemen mee. Andersom bleek wel dat mensen die wél last hadden van bodemdaling meer open waren voor lisdodde-teelten. Aangezien maar weinig mensen bodemdaling als urgent probleem ervaren, is dit maar een kleine groep.

De conclusie hiervan is dat beperking van bodemdaling slechts voor een selecte groep boeren een motivatie voor lisdodde-teelten is, terwijl een veel grotere groep wel interesse heeft. Deze interesse komt dan voornamelijk uit de financiële aspecten van lisdodde-teelten.

Hoewel financiën misschien de leidende motivatie zijn voor boeren, is het verstandig open te zijn over de bodem-gerelateerde motivaties van Veenpower. Het tegengaan van bodemdaling is dan een bijkomend voordeel van de financiële verbreding. Daarnaast is het ook belangrijk dat de boer begrijpt waar de motivatie van Veenpower vandaan komt. Doorzichtigheid hierin werd door de boeren genoemd als belangrijk aspect. Pas er echter voor op niet in termen van problemen te spreken (zie 3.)

- Communiceer lisdodde-teelten als mogelijkheid tot financiële verbreding of als nieuwe kans voor percelen waar bodemdaling een urgent probleem is.
- Wees open over de bodem-gerelateerde motivaties van Veenpower.

3. Spreek niet in termen van problemen.

Boeren hebben vaak de ervaring dat zij de schuld krijgen van problemen die breder spelen. Achteruitgang in biodiversiteit, water- en luchtkwaliteit worden veel genoemd als voorbeelden hiervan. In de ogen van de boer zijn zij niet de hoofdvervuilers, of worden zij gedwongen door bredere invloeden, zoals bijvoorbeeld te lage melkprijzen. Er wordt dan wel met de beschuldigende vinger naar hun gewezen wordt. Zo voelen ze zich onterecht de zwartepiet.

Niet alle boeren herkennen het nut van natte teelten in tegen bodemdaling. Dat kan te maken hebben met het feit dat zij andere oorzaken dan lage grondwaterstanden aanwijzen als belangrijkste oorzaken van bodemdaling, zoals instraling door de zon (zwart liggen) en plassen op het maaiveld. Zij zien minder de invloed van ontwatering in de bodemdaling. Sommigen boeren geloven niet in de methode van lisdodde-teelten om de bodemdaling tegen te gaan. In dat geval is het verstandig de oorzaken van bodemdaling in kaart te brengen op een manier die boeren niet tegen de borst stuit. De oorzaken die zij noemen zijn vaak deel van het probleem, maar moeten in perspectief gezet worden.

- Spreek niet in termen van problemen. Dit zal boeren alleen maar tegen de borst stuiten. Wijs in plaats daarvan op de nieuwe kansen die lisdodde-teelten kunnen bieden op problematische natte percelen of op de financiële verbreding wanneer er geen last ondervonden wordt van natte omstandigheden.
- Ben tegelijkertijd wel open over de bodem-gerelateerde motivaties van Veenpower. Maak de kennis over de verschillende oorzaken van en de oplossingen voor bodemdaling inzichtelijk voor boeren. Bijvoorbeeld via een website. Waak hierbij voor een al te wetenschappelijke taal (betrek boeren zelf).
- Spreek bijvoorbeeld over ‘duurzaam bodembeheer’.
- Bij sommige boeren zal de financiële kant de enige motivator blijven.

4. Geen banken of subsidies, wel: echte afnemers

Boeren bleken over het algemeen niet uitgesproken positief over banken en de overheid, het betrekken van deze instanties leidt niet zonder meer tot meer vertrouwen van de boeren. De

overheid is wispelturig en voor de lange termijn kun je er als boer niet vanop aan. Daarnaast waken boeren ervoor ‘aan een subsidie-infuus te liggen’: de meesten blijven liever onafhankelijk daarvan. Tijdelijke subsidieverstrekking van de overheid om het starttraject door te komen is wel mogelijk. Bij de banken heeft de boer al vaak veel geld uitstaan, meer investeringen vermijdt hij liever. Totdat lisdoddeteelten echt een vlucht gaan nemen, is de verwachting dat dit zo blijft. Uiteindelijk is de bank toch op geld uit. Het is echter onduidelijk gebleven of boeren ook geen rol voor de bank als investeerder in een fonds of iets dergelijks zien.

Een afzetgarantie sprak bij vrijwel alle boeren aan. Alhoewel de betrouwbaarheid hiervan afhankelijk is van de garantieverstrekker. ‘Echte’ afnemers, mensen die werkelijk iets met het product gaan doen, zijn hierin preferabel boven de overheid bijvoorbeeld.

- Zoek bedrijven die een aankoopgarantie van ruwe lisdoddeproducten aan willen gaan met boeren.
- Focus op tijdelijke subsidieverstrekking van de overheid die alleen de startperiode dekt, maar de boer snel zelfstandig laat zijn. Zorg voor duidelijke afspraken zodat de boer weet waar hij aan toe is.

5. Stimuleer een breed draagvlak

Veel boeren zijn bewust bezig met hun rol in de maatschappij als geheel. Ze proberen te luisteren naar wat de moderne samenleving van hen verlangt. Diervriendelijkheid, lokale producten en duurzaamheid zijn voorbeelden van deze verlangens. Als bodemdaling door ‘de gewone’ burger of de maatschappij breder bekend en meer erkend wordt, dan zal het voor de boer een motivatie zijn om hier mee aan de slag te gaan. Dit heeft dan ook een positief effect op het imago van de (individuele) boer.

- Zoek kanalen die achter Veenpower staan, maar ook aanspreken bij de gewone burger. Dit kunnen bijvoorbeeld Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer zijn.
- Moedig brede communicatie aan. Breng mensen in contact met het idee en de lisdoddevelden via excursies, informatieborden en vlonderpaden door lisdoddevelden bijvoorbeeld.
- Wijs op het duurzame bodembeheer en de nieuwe kansen die boeren hierdoor krijgen.

6. Denk aan weidevogels

Lisdoddeteelten en weidevogels concurreren in theorie over de natste percelen. Wetlands International ondersteunt beide. Een onderbouwde mening van Wetlands International hierover is daarom nodig. Er kan hierin bijvoorbeeld gekozen worden voor een mozaïekperspectief. Lang niet alle natte percelen zijn geschikt voor weidevogels, bijvoorbeeld wanneer er hoge bomen naast staan.

Op beleidsniveau valt hier nog veel te winnen. Veel boeren zien de beheersmaatregelen rondom weidevogels hun doel missen en het laatste woord over weidevogelbeheer is nog niet gezegd. In ontwikkelingen op het gebied van weidevogelbeheer en gebiedsplanung kan een plek voor natte teelten opgenomen worden. Hiervoor moet wel gelobbyd worden bij beleidsmakers en gebiedsplaners.

- Beslis intern over een lisdoddeperspectief waarin ook weidevogels op zijn genomen.
- Spreek met beleidsmakers en gebiedsplaners.

7. Het belang van de boer

De koeien en het land vormen een groot deel van de identiteit van de boer. Hun dieren en hun bedrijf zijn deel van wie zij zijn. Zij toonden zich emotioneel betrokken bij hun vee en hun land. Deze emotionele betrokkenheid ging veel dieper dan de financiële. Het vee en alle emoties en gevoelens die daaraan gekoppeld zijn, vormen het belang van de boer. Zij maken keuzes op basis hiervan, financiën zijn daar uiteindelijk ondergeschikt aan. Dit belang moet meegenomen worden in het beleid. Anders zullen veel boeren zich gepasseerd voelen.

Veenpower sluit het houden van melkvee niet uit en beoogt een combinatie van verschillende soorten van landgebruik.

- Neem het boerenbelang mee in de beleidsstrategie.

8. Focus op lisdodde in brede zin

Alvorens natte teelten een groot (aaneengesloten) gebied beslaan, zullen ze eerst hun intrede moeten doen in de cultuur. Het gros van de boeren wacht op de resultaten van de pioniers voordat zij overgaan op natte teelten. Mensen moeten eraan wennen, zowel boeren als inwoners van het gebied. Dat gaat langzaam.

Natte teelten die niet direct de bodemdaling afremmen of op andere locaties staan dan Veenpower oorspronkelijk heeft beoogd, hebben daarom toch zin: ze doen hun intrede in de cultuur en maken het idee van de lisdoddeteelten minder onwennig. Bovendien kunnen met deze eerste producten de afnamelijnen ontwikkeld worden.

- Moedig alle lisdoddeteelten aan, ook degenen waar Veenpower in eerste instantie minder enthousiast over is.
- Heb geduld.

Haalbaarheid

Lisdoddeteelten, als onderdeel van een bredere set aan natte teelten, in Nederland is mogelijk. Het vereist echter wel goede communicatie en tijd voordat natte teelten grootschalig in de praktijk worden gebracht. Dat neemt niet weg dat elke hectare met natte teelten een stap in de richting van duurzaam landgebruik is, waarbij de bodemdaling en de broeikasgasemissies verminderd worden en de biodiversiteit, bodem-, en waterkwaliteit verbeterd.

Hoewel het voor sommige boeren minder van toepassing is, blijft een groot deel van de boeren melkvee als hoofdtaak zien. Zij hebben hier voor gekozen en identificeren zich ermee, dat gaat verder dan de financiële overwegingen betreffende lisdodde of melkvee. Lisdoddeteelten zien de meesten dan ook als bijverdienste op een gedeelte van hun land.

Zowel Veenpower als de boeren beogen een mozaïeklandschap waarin lisdoddeteelten hun plaats kunnen vinden. Met deze ingrijpende veranderingen in het landschap, verandert ook de natuur die een plek vindt in het landschap. Op lisdoddevelden bijvoorbeeld zijn weidevogels uitgesloten, maar zullen andere dieren een plek vinden. Per locatie moet een keus gemaakt worden: lisdodde of weidevogels.

7. Discussie

In dit hoofdstuk bespreek ik de gebruikte concepten, de methode en de bruikbaarheid van de resultaten, conclusies en aanbevelingen.

Het conceptuele kader van 'frames' en 'framing' bieden de grondslag voor de insteek van dit onderzoek. Simpel gezegd komen 'frames' dicht in de buurt van 'de bril' waardoor, of het 'gezichtspunt' waar vanaf je de wereld bekijkt. In het frame van de boeren vindt er veenrot plaats

omdat het land zwart ligt, de grasmat dicht houden is de oplossing. Het frame van de wetenschappers is heel anders en spreekt over ‘oxidatie’ van de grond die voorkomen kan worden door verhoogde grondwaterstanden. Om de leesbaarheid van het verslag hoog te houden heb ik ervoor gekozen om het concept van ‘framing’ maar kort te noemen en niet toe te lichten. In plaats daarvan heb ik gebruik gemaakt van ‘thema’s’. De voordelen hiervan waren dat er minder theoretische diepgang nodig was en dat maakt de aanpak van het onderzoek intuïtief makkelijker te begrijpen.

Op de achtergrond was ik me wel altijd bewust van de frames en kennis ervan heeft me geholpen met de ontwikkeling van de interviewvragen, met het begrijpen van de respondenten en met schrijven. Omdat ik me ook bewust was van mijn eigen frame, kon ik hier zo nu en dan afstand van nemen en onbevanger het gesprek met de respondenten aangaan. Deze neutraliteit heeft me ook geholpen met het schrijven van het verslag.

Wegens tijdsbeperkingen is er uiteindelijk voor gekozen alleen boeren te interviewen. Met deze keuze kwam het accent minder op de verschillende type gebieden te liggen, maar meer op de houdingen van de boeren zelf, ongeacht het gebied waar hij beschikking over heeft. Een locatie op veen was wel een eis om aan het onderzoek mee te kunnen doen.

Door al het contact met de boeren merkte ik dat ik zelf steeds verder toe bewoog naar de taal van de boeren. Dat heeft zijn weerslag gehad op de tekst, die beweegt tussen de ‘boerentaal’ en de ‘wetenschappelijke taal’. Het feit dat er over thema’s gesproken wordt in plaats van frames is een mooi voorbeeld van wat de gebruikte taal kan doen: ‘thema’s’ sluit beter aan bij de meeste lezers dan ‘frames’. Omdat het ook beter aansluit bij mijn eigen taal, heb ik er geen moeite mee gehad dit zo aan te pakken. Dankzij de mix van talen die in dit stuk gebruikt zijn hoop ik de lezer – wie dat ook is – dicht bij de taal van de andere partij te brengen en hem of haar iets van diens jargon mee te geven.

De gesprekken met de boeren verliepen – voor zover ik dat kan beoordelen – allemaal goed. Bij allemaal heb ik eerst een rondleiding op het terrein gekregen die duurde van een uur tot een halve dag. Gedurende de gesprekken tijdens de rondleiding werd het ijs eigenlijk altijd al gebroken. De boeren leerden mij beter kennen en werden steeds opener. Vaak bespraken we onbedoeld het halve interview al omdat de boer er zelf mee kwam. In die gevallen heb ik gezegd dat ze de informatie nog een keer moesten herhalen en dat deden zij allen. Op één persoon na heb ik niet de indruk gehad dat boeren niet wilden praten. Deze ene persoon kwam uiteindelijk ook ‘los’ en tijdens het laatste deel van het interview, zijn alle eerder besproken onderwerpen nog een keer uitvoerig aanbod gekomen.

Het in contact komen met de boeren via het ‘sneeuwbaaleffect’ ging steeds makkelijker. Een bias is opgetreden richting de “Jazeker”-boeren. De verwachting is dat zij in de praktijk een veel kleiner deel zullen uitmaken en de “Ik-niet”-boeren een veel groter deel. Deze bias komt gedeeltelijk door het sneeuwbaaleffect: innovatieve boeren kennen innovatieve burens en stuurden mij daar heen (uiteindelijk heb ik interviews moeten afzeggen omdat er anders teveel interviews uit één innovatief vriendengroepje waren). Daarnaast wordt de bias ook veroorzaakt door het feit dat het *over het algemeen* makkelijker is bij “Jazeker”-boeren binnen te komen dan bij “Ik niet”-boeren.

Omdat er slechts tien boeren zijn geïnterviewd en er bovendien een bias aanwezig was richting de meer lisdodde-georiënteerde boer, kan dit onderzoek niet beschouwd worden als volledig representatief. De nuances die in dit onderzoek naar voren komen zijn sterk beïnvloed door het lage aantal respondenten. Een andere set van tien boeren zou andere nuances opgeleverd hebben. Toch zijn het verschil in wereldbeeld (frame), de verschillende argumenten waar men zich op baseert en ook het verschil in taal zeer duidelijk naar voren gekomen. Dat is een generieke en waardevolle uitkomst die minder afhankelijk is van deze tien specifieke boeren.

Uiteindelijk heeft de verdeling tussen de groepen met vier “Misschien wel”-, drie “Jazeker”- en drie “Ik niet”-boeren goed uitgedrukt om te begrijpen wat de verschillende groepen motiveert en beweegt. Inzicht is verworven in de argumenten, overtuigingen, situaties en problemen van alle groepen. Tegen deze brede achtergrond zijn natte teelten gezet. Aan de hand hiervan en met kennis van Veenpower zelf zijn zeven aanbevelingen ontwikkeld.

Ter onderbouwing en illustratie en om de resultaten concreter te maken, zijn citaten opgenomen. Dit zijn uitspraken van individuen en kunnen dus ook niet gegeneraliseerd worden voor alle boeren, of alle boeren uit dezelfde categorie. Ze zijn opgenomen om de resultaten tastbaarder te maken en de lezer een betere indruk te geven van het portret van de boer. Met dezelfde motivatie heb ik ervoor gekozen boer Jacob in het leven te roepen, hij is dan ook een construct dat ik gebaseerd heb op alle uitkomsten samen en de indruk die ik aan de interviews over heb gelaten. Ik hoop dat door hem te introduceren en zijn portret te schetsen de tekst tastbaarder wordt en de (wetenschappelijke) lezer een beter beeld van de ‘gemiddelde’ boer krijgt.

Ik geloof erin dat al deze aanbevelingen bruikbaar zijn. De aanbevelingen bevatten concrete adviezen, maar gaan veelal ook over de communicatie met boeren. Een heel belangrijk element in deze communicatie is de houding van degene die communiceert. Het opzij leggen van mijn *frame*, mijn ‘bril’ of mijn ‘gezichtspunt’ en het onbevangen ingaan van de gesprekken leidde tot leuke en nuttige gesprekken. Daarom adviseer ik iedereen die met een bepaald doel in gesprek gaat met boeren vooral goed te luisteren.

Woordenlijst

De afkortingen die in het verslag voorkomen, zijn in deze lijst opgenomen. Hier is voor gekozen omdat het slechts weinig afkortingen betreft.

Afkalveren	Het werpen van een kalf door de moederkoe.
Agrarisch natuurbeheer	Concept waarbij boeren maatregelen nemen op en rond hun bedrijf ten gunste van de natuur en het landschap. Vaak zijn hier subsidies aan verbonden.
<i>Azolla</i>	Een waterplant die voor natte teelten gebruikt kan worden in bijvoorbeeld de sloten.
Bufferzones	Een zone van natte teelten rondom natuurgebieden waardoor het water niet uit het natuurgebied wegzijgt naar elders en beter vast gehouden wordt in het gebied.
Drainage	Ontwatering van de bodem. Bijvoorbeeld door de aanleg van sloten en droog malen.
CommonLand	Een NGO die zich inzet voor natte teelten en vooral in Noord Holland actief is.
Ecosysteemdiensten (ESD)	Diensten die gezonde ecosystemen leveren aan de mens. Het kan gaan om het verstrekken van een product zoals schoon (drink)water en schone lucht, of de opslag van CO ₂ . Maar ook om recreatieve diensten zoals een mooi landschap. Biodiversiteit kan ook als ecosysteemdienst gezien worden omdat dit bijdraagt aan gezonde ecosystemen waar de mens afhankelijk van is.
Engels raaigras (<i>Lolium perenne</i>)	Een grassoort waar koeien veel en goede melk van geven. Veel intensieve boeren dulden geen andere grassen op hun land. Biologische boeren en vleesveehouders zijn hier minder strikt in.
ESD	Ecosysteemdiensten
Frame/framing	Sociologische methode die onderzoek op wat voor manier mensen tegen allerlei zaken aankijken en hoe ze die begrijpen. Alhoewel het niet expliciet aan de orde komt, heeft dit de basis gelegd voor de aanpak van het onderzoek.
Fryske Gea	Friese vereniging voor natuurbescherming
GWS	Grondwaterstand.
Knikpuntgebieden	Gebieden waar de kosten van het watersysteem niet meer opwegen tegen de baten ervan (vaak de baten van melkveehouderijen).
Lisdodde, grote (<i>Typha latifolia</i>)	Een moerasplant die van nature aangepast is aan natte omstandigheden en één van de belangrijkste kandidaten is voor succesvolle natte teelten. Verschillende delen kunnen geoogst worden: het zaad en het zaadpluis, de bladen en stengels, het hart van de jonge plant. Toepassingen zijn in ontwikkeling en bevinden zich onder andere in producten voor de bouw (bouwplaten, isolatiemateriaal), als voedsel, in de cosmetica en misschien ook in de farmacie. Daarnaast zijn er mogelijkheden voor boeren om de producten binnen het bedrijf te gebruiken als strooisel voor de stal of voer voor de dieren.
Oxidatie	Een chemisch proces waarbij organische stof zich bindt aan zuurstof en waarbij CO ₂ ontstaat. Omdat zuurstof nodig is, vindt dit proces niet plaats onder de anoxische omstandigheden beneden de grondwaterspiegel. Wanneer oxidatie op grote schaal plaatsvindt in veengebieden door ontwatering daalt het landoppervlak. Door boeren wordt dit proces soms aangeduid als 'verbranding'.

Paludicultuur (natte teelten)	Een alternatief landgebruik waarbij de grondwaterspiegel tussen de 0 en 20 cm onder maaiveld staat en dat gebruik maakt van gewassen die van nature aangepast zijn aan natte omstandigheden. Lisdodde, Riet, Cranberry en Azolla zijn geschikte gewassen hiervoor.
Pacht naar Partner project Pink	Een project van Commonland waarbij de boer samen gaat werken met natuurorganisaties in het beheer van het land. Aanduiding voor de leeftijd van vrouwelijk melkvee. Na ongeveer X jaar wordt een kalf een pink en vanaf de eerste afkalvering wordt ze een koe genoemd, dan geeft ze ook melk.
Peilfixatie	Een vorm van grondwaterpeilbeheer waarbij het peil constant wordt gehouden, zowel in de zomer als in de winter en op de lange termijn. Het voordeel is dat het bodemdaling tegengaat, maar intensieve veehouderij is op deze percelen op langere termijn niet mogelijk.
Peilindexatie	Een vorm van grondwaterpeilbeheer waarbij het peil als reactie op de bodemdaling verlaagd wordt. Op veel gebieden is dit lange tijd de standaard aanpak geweest. Het werkt bodemdaling in de hand, maar biedt wel ruimte aan intensieve veehouderij.
Peilversnippering	Een fenomeen dat optreedt wanneer het grondwaterpeil in een gebied versnipperd is geraakt en er sprake is van veel verschillende peilen die allen op een klein stuk worden gehandhaafd en vlak bij elkaar liggen.
Ruimte voor de rivier	‘ruimte voor de rivier’: dit plan is ontwikkeld om meer ruimte te bieden aan rivieren zodat zij bij een toename in hoeveelheden water vanuit Duitsland in het Nederlandse rivierensysteem water op kunnen vangen in zogenaamde waterbergingsgebieden.
Valuta voor Veen	Een project van de Natuur en Milieufederatie Groningen met het doel ondersteuning te bieden bij de complexiteit van projecten gericht op het ontwikkelen van veengebieden en het beheer van veenweidegebieden.
Veenweidegebied, Noordelijk en Westelijk	Een landschap bestaande uit weides op veengrond die voornamelijk voor melkvee in gebruik zijn, voor beweiding (begrazing) of voor bemaaiing, met een zeer oude historie van agrarisch gebruik. Deze landschappen worden als typisch Nederlands gezien en hebben een belangrijke cultuurhistorische waarde. Het Noordelijk veenweidegebied ligt in Friesland en Groningen en het Westelijk veenweidegebied strekt zich uit over delen van Noord Holland, Zuid Holland en Utrecht.
Veenweide Innovatie Centrum (VIC)	Kennis-, innovatie- en samenwerkingscentrum gericht op de Westelijke veenweiden. Het is een open netwerk dat focust op contact tussen ondernemers, onderzoekers, onderwijs en overheden en moet leiden tot delen van kennis, ervaringen, nieuwe inzichten, samenwerkingen en uiteindelijk de ontwikkeling van het Westelijk veenweidegebied.
Waterbergingsgebied	Gebied dat geselecteerd is om ruimte te bieden aan rivieren en bij toename in hoeveelheden water vanuit Duitsland in het Nederlandse rivierensysteem water op kunnen vangen. Veel veengebieden zijn aangewezen als waterbergingsgebieden. Natte teelten zouden hier een plek kunnen vinden.
Zwart liggen van de grond	Benaming die veel door boeren wordt gebruikt wanneer de grasmat niet goed sluit en een beschermende laag boven de veenbodem vormt. Dan kan er meer zonlicht instralen en oxideert het veen sneller.

Literatuur

- Brink, C. (2014). *Raming CO₂-prijen in de nationale energieverkenning 2014*.
- Buijs, A. (2009). Different theoretical approaches to study the human-nature relationship. In A. Buijs (Ed.). *Public Natures, Social representations of nature and local practices*.
- Deliège, G., Drenthen, M. . (2014). Nature restoration: avoid technological fixes, dealing with moral conflicts *Ethical Perspectives*, 21(1), 101-132.
- Gray, B. (2003). Framing of environmental disputes. In B. G. R. Lewicki, M. Elliott (Ed.), *Making sense of intractable environmental conflicts. Concepts and cases*. Washington: Island Press.
- Hanke, R., B. Gray, L. Putnam. (2002). Differential Framing of Environmental Disputes by Stakeholder Groups *AoM Conflict Management Division 2002 Mtgs. No. 13171*.
- Jongmans, A. G., M.W. van den Berg, M.P.W. Sonneveld, G.J.W.C. Peek. (2013). *Landschappen van Nederland, geologie, bodem en landgebruik* (Vol. 2). Wageningen Wageningen Academic Publishers.
- OECD/IEA. (2016). *World Energy Outlook 2016*.
- van Bommel, S., M.N.C. Aarts, E. Turnhout. (2006). *Over betrokkenheid van burgers en hun perspectieven op natuur*. Retrieved from Wageningen
- van den Born, G. J., Kragt, F., Henkens, D., Rijken, B., Bommel, van, B., Sluis, van der, S. (2016). *Dalende bodems, stijgende kosten*. Retrieved from Den Haag:
- van Gossum, P., B. Arts, R. de Wulf, K. Verheyen. (2011). An institutional evaluation of sustainable forest management in Flanders. *Land Use Policy*, 28, 110-123.
- Wetlands International. (2016). *Veenpower, projectidee voor Nederland*. Wetlands International. Ede.
- Wichtman, W., Joosten, H. . (2007). Paludiculture: peat formation and renewable resources from rewetted peatlands *International Mire Conservation Groep Newsletter*, 2007(3), 24 - 28.

Appendix 1

Dit is de interviewhandleiding zoals die door mij is gebruikt tijdens de semigestructureerde interviews. De introductie en de vragen heb ik telkens voorgelezen, de respondenten hebben de lijst niet gezien. De schuine tekst in Italic diende alleen ter ondersteuning van mezelf en is niet voorgelezen. Ook heb ik afhankelijk van het gesprek zo nu en dan vragen overgeslagen, of heb ik op sommige punten juist doorgevraagd. In die zin is deze vragenlijst dus vooral een 'checklist' voor mezelf.

Interviewhandleiding

[introductie van mezelf]

Er wordt nu gewerkt aan nieuwe landbouwgewassen die goed tegen natte omstandigheden kunnen en daarom nieuwe kansen kunnen creëren op veengronden. Lisdodde is hier een goed voorbeeld van. Deze plant staat eigenlijk altijd met de voeten in het water. Maar denk ook aan cranberry, riet of Azolla in de sloten. Natte omstandigheden die lastig kunnen zijn bij de huidige landbouw, betekenen bij deze gewassen een voordeel. Een hoop nadelen die kleven aan lage grondwaterstanden kunnen dan ook verholpen of verminderd worden. Denk hierbij met name aan bodemverzakking.

Bodemverzakking vindt hier zoals u misschien weet al heel lang plaats en het lijkt erop dat op sommige plaatsen de limiet bereikt is. De kosten van draineren, die door de maatschappij gedragen worden, worden hoger naarmate het land zakt. Het planbureau voor de leefomgeving heeft hier onderzoek naar gedaan en waterbeheer tot 2050 kost zo'n 200 miljoen euro. De schade aan infrastructuur en gebouwen ligt hoger: zo'n 1 miljard. Een deel van de motivatie achter natte teelten is dus het reduceren van kosten. Dan maken we de maatschappij ook een stukje duurzamer.

Daarnaast heeft een plant als Lisdodde een ook belangrijke biologische waarde. Op dit moment lopen hier de eerste pilots mee en wordt er gekeken naar de afnamemogelijkheden, fabricage en markt. De producten die van een plant als lisdodde afkomen moeten natuurlijk wel vermarkt kunnen worden. Denk aan bouwplaten, isolatiemateriaal, cosmetische en zelfs farmaceutische toepassingen, ook kan het verwerkt worden tot veevoer en strooisel in de stal voor eigen gebruik. De verwachting is dat dit op redelijke termijn rendabel kan worden. Strooisel levert naar de laatste berekeningen 300 euro/ha op, maar voor de isolatie-industrie kun je 1600 euro/ha verwachten.

De Nederlandse veengronden zijn waarschijnlijk zeer geschikt gebied voor lisdodde en de allereerste proefveldjes lopen al.

Het implementeren van lisdodde is voor boeren natuurlijk een hele stap, ook financieel en ook op kleine schaal waarbij het op een klein gedeelte van het land wordt verbouwd. Daarom zijn er banken bij betrokken en worden en financiële modellen gebouwd om de risico's voor boeren zo veel mogelijk weg te nemen.

Op de achtergrond is er een samenwerkingsverband in het leven geroepen om alle behoeften bij elkaar te krijgen: praktische kennis, financiële kennis en mogelijkheden, materiaalontwikkeling, een universiteit, ook lopen voorzichtig de eerste Nederlandse pilots. Dit alles wordt bij elkaar gehouden door het project Veenpower, dat dus als doel heeft om het onderzoeken, experimenteren en uiteindelijk ook implementeren te faciliteren en mogelijk te maken. Gewoon als een centrum voor vragen, kennis en connecties.

Deze natte teelten spelen een rol in het interview, maar lang niet alle vragen gaan daarover. Het doel van het interview is onderzoeken hoe boeren tegen hun eigen bedrijf, de wetenschap en veranderingen aankijken.

Opnemen?, vertrouwelijk behandelen en ik kan me voorstellen dat u het interessant vindt om te zien wat ik er uiteindelijk van maak? Daarnaast wilt u misschien checken of alles goed begrepen heb? Daarom bied ik aan de draft op te sturen voordat het af is. Dan kunt u dat inzien en becommentariëren. Wilt u dat?

Standaard info

1. Wat voor soort bedrijf heeft u? (melkvee, gangbaar, biologisch, biologisch dynamisch, gemengd, etc)
2. Met wat voor soort en hoeveel grond heeft u te maken? Is dat gepacht of eigendom? Heeft u natuurgronden?
3. Hoeveel koeien heeft u?
4. Hoe is de afzet geregeld? (Campina, Demeter, zelf geregeld, anders...)

Verandering algemeen

Makkelijke, lichte vragen om het interview te openen en het ijs te breken. Doel: Hoe staat de boer tegenover verandering in het bedrijf? Wat zijn belangrijke redenen om wel/niet te veranderen? Hoe conservatief of innoverend is de boer?

5. Hoe lang bestaat dit bedrijf nu? Hoe lang runt u het al?
6. Heeft u het altijd zo gedaan en wat voor ontwikkelingen zijn er in het bedrijf geweest?
7. Waar bent u trots op en wat zou u willen veranderen?
8. Hoe ziet de ideale toekomst eruit? (*zegt iets over eigen ID*) En de realistische?
9. Op welke manier zou u hierbij geholpen willen worden? En ligt hier een rol voor de wetenschap en innovatie? (*Rol van us*)

GWS-uitdagingen

Doel: Wat zien de boeren zelf als problemen die in het gebied spelen? Herkennen en erkennen ze hoge grondwaterstanden en landverzakking als probleem?

10. Ik vertelde net wat over de problematiek rond lage grondwaterstanden en landverzakking, wat is uw perspectief hierop? En wat betekent dit voor de melkveehouderij?
11. Heeft u de afgelopen decennia verandering in grondwater gerelateerde problemen opgemerkt? (*landverzakking, peilversnippering, zout water*)
12. Hoe voelt u zich als boer betrokken bij de maatschappelijke kosten die betrekking hebben op grondwaterstanden zoals draineren en de effecten van landverzakking?
13. Wat vindt u van het huidige grondwaterbeleid?
14. Heeft u zelf nagedacht over mogelijke oplossingen voor het grondwaterprobleem? *Bewust van negatieve consequenties? Personal norm (Lokhorst) landschapsframe*
15. Spreekt u wel eens over de grondwaterproblematiek en mogelijke oplossingen met andere boeren? Wat vinden zij?

Natuur & landschap

Doel: wat is natuur volgens de boer en hoe ziet hij/zij zijn/haar eigen rol daarin weg gelegd? Wat is de waarde van dit landschap en hoe belangrijk is het om het zo te houden? Wat is de (gewenste) rol van de boer in het landschap? Wie bepaalt hoe het landschap er uiteindelijk uit komt te zien? (de individuele boer, de overheid zoals bijv provincie of waterschap, de wetenschap, niemand, het ontwikkelt gewoon op een bepaalde manier, iedereen moet het iets over te zeggen hebben, etc)

16. Indien natuurgronden: Hoe passen de natuurgronden in de bedrijfsvoering, levert het winst op?
17. Is het landschap erg veel veranderd in de tijd dat u het kent? Wat vindt u daarvan? (en is het er beter/mooier/aangenamer op geworden?)
18. Hoe zou u reageren als blijkt dat het om wat voor reden dan ook niet zo kan blijven, bijvoorbeeld als er hoge lisdodde en rietplanten zouden komen?
19. Hoe ziet u eigenlijk de rol van de boer in het landschap voor zich? Is dat voor u de ideale situatie? Wat is voor u het ideale landschap en wat is uw rol hierin?
20. Geloof je dat boeren iets zouden kunnen betekenen stabiele en nuttige natuurlijke functies zoals schoon water, een plek voor dieren en planten? (*Ecosysteemdiensten*) Zie je hier toekomst voor de boer in?

De ander

Doel: wat is de relatie met en de rol van de andere stakeholders wanneer het gaat over bedrijfsvoering en eventuele verandering daarin? In hoeverre speelt de sociale norm onder boeren mee? Ook dit komt vrij veel aan bod in de andere vragen verwacht ik.

21. Is er veel verschil tussen hoe boeren hun bedrijf runnen en wat zij als idealen zien denkt u?
22. Wordt er onderling, op verjaardagsfeestjes bijv gesproken over problemen en mogelijke veranderingen?

Verandering ten opzichte van natte teelten

Doel: voor zover nog niet aan de orde is gekomen spreken over veranderingen in de richting van natte teelten. Introductie van natte teelten wordt altijd gegeven, voor gelijke informatieverkrijging.

23. Wat zouden voor u redenen kunnen zijn om over een andere bedrijfsvoering zoals bijvoorbeeld natte teelten na te denken?
24. Is er iets dat u aantrekkelijk vindt aan het idee?
25. Wat zouden de belangrijkste redenen voor u zijn die u tegenhouden om zoiets te gaan doen?
26. Wat nou als natte teelt meer gaat opleveren en afzet gegarandeerd is, bent u dan eerder geneigd om te schakelen?
27. Welke behoefte aan externe ondersteuning is er? Wat zou u verwachten van het samenwerkingsverband waar ik eerder over sprak?
 - a. Van banken en/of investeerders
 - b. Van (lokale) overheid
 - c. Van wetenschap
28. Hoe verwacht u dat uw omgeving zou reageren? Wat betekent dat voor u?
29. Gerelateerd aan de problematiek rond het mestoverschot en de lage melkprijzen komen boeren steeds meer onder druk te staan, levert dit voor u extra drempels, of juist een motivatie op om na te gaan denken over natte teelten?
30. Deel van mijn onderzoek gaat ook over andere betrokkenen, mensen of instanties die hier op één of andere manier bij betrokken zijn. Zou u me kunnen helpen en vertellen welke mensen en instanties belangrijk zijn voor u? Wie moet ik echt niet vergeten en wat voor rol spelen die voor u? (*land- en watergebruik, banken & financiën, wetenschap, bureaus, familie??*)

31. Als laatste: Zou u zich een bedrijf zonder koeien voor kunnen stellen? Of met minder koeien?

-- VOOR LISDODDE BOEREN--

32. Op welke manier bent u met lisdodde/natte teelten in aanraking gekomen?

33. Wat zijn de belangrijkste benodigdheden om te beginnen met lisdodde? Materieel en immaterieel.

34. Wat voor rol denkt u dat Veenpower hierin zou kunnen spelen?

35. Waar ben u erg tevreden over en waar kan er nog veel verbeterd worden omtrent lisdodde en Veenpower? (allerlei zaken in het bedrijf, Veenpower, financiën, .. etc)

36. Hoe reageren anderen op uw activiteiten met natte teelten?

Afsluiting

Korte samenvatting. Toevoegingen? (die ik vergeten ben) Feedback op het interview (wat kan ik nog leren?) Bedanken.